

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя

Г. В. САМОЙЛЕНКО

Навіки з Україною
до 215 річниці Миколи Гоголя

Ніжин
2024

УДК 821.161.1+94(477.51)
С 17

Рекомендовано Вченою радою
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
Протокол №10 від 27.04.2023 р.

Рецензенти:

Якубіна Ю. В. – кандидат філологічних наук, доцент;
Жаркевич Н. М. – кандидат філологічних наук, доцент;
Михед В. В. – доктор філологічних наук, професор.

Самойленко Г. В.

С 17 Навіки з Україною: до 215 річниці Миколи Гоголя. – Ніжин : НДУ
ім. М. Гоголя. – 2024. – 106 с.
ISBN 978-617-527-298-5

У книзі на широкому документальному матеріалі розкриті життя і творчість М. Гоголя періоду навчання у Гімназії вищих наук князя Безбородька, висвітлені події увіковічення його пам'яті у Ніжині, в також визначено місце спадщини письменника в українському просторі.
УДК 821.161.1+94(477.51)

ISBN 978-617-527-298-5

© НДУ ім. М.Гоголя, 2024
© Самойленко Г. В., 2024

Гоголь – гордість Ніжина і наша слава

Гоголь і Ніжин з давніх давен тісно переплітаються в загальноміському культурному просторі не лише тому, що тут він навчався, здобув освіту, яка дала йому можливість проявити себе всебічно як діяча культури, а й сформуватися як особистість, що продемонструвала в ньому критичне відношення до суспільства і любов до своєї вітчизни України. Ніжинські пам'ятні місця, овіяні історичними і народними легендами, традиціями та побутовими проявами, типовими для того часу, постійно проглядалися в його творах. Тому, перечитуючи їх, постійно натикаєшся на знайомі епізоди, що відбувалися на знаменитих ніжинських ярмарках, чи серед грецького купецького середовища, або витали у таємничих легендах, пов'язаних з деякими ніжинськими будівлями, храмами, а то й з Ніжин-озером.

Окремі деталі історії і побуту Ніжина далекого минулого та XIX століття, насиченого героїчними, трагічними, комічними та побутовими проявами, так і випирають із художньої тканини «Вечорів на хуторі біля Диканьки», а то й «Миргорода», «Ревізора» та «Мертвих душ». Серед персонажів-ніжинців – Олександр Петрович, учитель Андрія Івановича Тентетнікова, у якому відбилися основні риси професорів, які навчали Гоголя, І. Орля та М. Белоусова, це й ніжинський серб К-ач, великого зросту, красивий, з довгими вусами, землепроходець, який купив землю з 650 душами селян, яку потім заклав за значну суму в банку, хоча згодом з'ясувалося, що вона була занедбаним цвинтарем. Окремі риси ніжинського полковника Остряниці бачимо в недописаній повісті Гоголя «Гетьман», а в розділі «Кривавий бандурист» ненаписаного роману розкрита доля гетьмана Павлюка. Ніжинські легенди про «Ніжин-озеро», про панночку, героїню «Вія», яка зачарувала бурсака у Хрестовоздвиженській церкві на Магерках, про будівлю греків, що стоїть на колишній Гімназійній вулиці, і донині ходять страшні легенди. Пройшло уже понад 200 років з того гоголівського часу, а ніжинці й донині вірять у ці народні сказання, а кінематографісти все шукають цих персонажів і знімають ці загадкові куточки Ніжина.

Тож Гоголь навечно увійшов в життя історично відомого містечка Поліського краю. І це підтверджується на кожному кроці: ідеш Гоголівською вулицею і бачиш храми, у яких бував Гоголь, грецьку кав'ярню, куди він також заглядав, пам'ятник йому, зведений ще у XIX столітті громадою міста та почитателями його таланту, сквер та бібліотека його імені, а на колишній Гімназійній вулиці стоїть грецька будівля, про яку ходять і донині страшні легенди, а далі на правому березі Остра стоїть школа його імені.

Самойленко Т. В.

Не менше цікавих місць і на Широкомагерській вулиці, де збереглися будиночки, куди забігав у гості до Пульхерії Іванівни та Афанасія Никифоровича гімназист Микола Яновський-Гоголь посмакувати вареничків та й послухати народних пісень, а по дорозі назад через огороди зіткнутися з молодницею, яка демонструвала своє лексичне різнобарв'я, обзиваючи його курохватом. А що вже говорити про Графський парк з його озерами та багатством краси, яку створюють дерева та кущі у різну пору року, даючи затишок білочкам, совам, соловейкам, синичкам та снігурам. Серед цієї краси стоїть білоколонне приміщення Ніжинської вищої школи, що носить ім'я письменника, і впливає із цього зеленого моря, ніби білий лебідь.

*Білий лебедю мій... Вже буланий копитами дзвонить.
Я від тебе у вирій беру і науку, й тепло.
Перед світлим обличчям твоїм похилялися крони
І дванадцять колон твоє мудре леліють чоло.
Котрий раз у думках поспішатиму знову і знову –
Чи скрипучий мороз, чи весни голубинь запашна –
В альма-матер свою на відверту і щирю розмову,
Де господарем стала вчорашня (ой, час!) дітвора.
Є в природи закон непреложний і вічний, як пісня:
Лебедята повернуться, крила зміцнивши в пугі.
Я до тебе вернусь знов зустріти весну благовісну
Над спокійним Остром, поклонитись твоїй щедроті.
Білий лебедю мій... Вже буланий копитами дзвонить.
Я від тебе у вирій беру і науку, й тепло.
Перед світлим обличчям твоїм похилялися крони
І дванадцять колон твоє мудре леліють чоло.*

(Михайло Москаленко)

Тисячі юнаків і дівчат закінчили у різний час Ніжинську вищу школу і з щемом кожний раз повертаються у свою alma mater і згадують Гоголя, бо з його іменем вони навчалися в його виші і до кінця життя будуть пам'ятати, що вони – випускники саме Гоголівського навчального закладу, який до дрібниць зберігає пам'ять про свого славного вихованця. Ось східці, якими піднімався Микола Гоголь на другий поверх у навчальні класи, голубий зал і відпочивальня на третьому поверсі. Усе збереглося так, як було за життя і навчання майбутнього письменника. А ось і Гоголівська аудиторія, поруч Центр регіонального вивчення культури Полісся і творчості М. Гоголя, кафедри мови та словесності, де працюють викладачі, вчені-гоголезнавці, що своїми багаточисельними дослідженнями розкрили багатогранну життєву та творчу діяльність співця українського побутового життя та роїчного минулого славного народу.

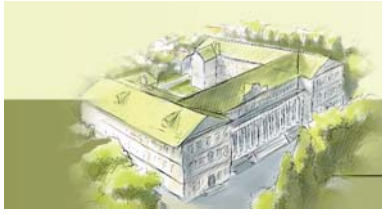
Навіки з Україною

Ніжин і нині живе завітами Миколи Гоголя. Свіжістю і сьогодні віють його слова, звернені до сучасників: «Друзе мій! Ми покликані в світ не для того, щоб нищити і руйнувати, але подібно самому Богу, все спрямувати на добро, навіть і те, що вже зіпсувала людина і обернула в зло».

Ніжин нині сприймається в світі перш за все як місто Гоголя, який не лише пам'ятає великого письменника, але і все робить, щоб його спадщина глибше і яскравіше вивчалася і пізнавалася, щоб вона допомагала нам жити, утверджувати прекрасне і боротися з тим, що заважає просуватися вперед з вірою в нашу перемогу над тими, хто стоїть на нашій дорозі подальшого розвитку і процвітання як великої держави славного і героїчного українського народу.

Самойленко Т. В.

Микола Гоголь у Ніжинській вищій школі

Серед випускників Ніжинської вищої школи, двохсотдвадцятип'ятилітній ювілей від дня заснування якої у 2025 р. відзначатиме Україна, золотими буквами вписано ім'я Миколи Васильовича Гоголя (1809–1852), який навчався в Гімназії вищих наук кн. Безбородька у Ніжині з 1 травня 1821 р. до 27 червня 1828 р. Приїхав він сюди дванадцятилітнім хлопчиком, а поїхав змузнілим дев'ятнадцятилітнім юнаком із романтичними мріями про служіння Вітчизні.

Понад 190 років минуло відтоді. А Ніжин пам'ятає М. Гоголя, віддає йому свою шану: в 1881 р. було встановлено перший у місті пам'ятник Гоголю, його іменем у цьому ж році названа центральна вулиця міста, а у 1901 р., у зв'язку з наближенням дати 50-річчя від дня смерті письменника, ім'я Гоголя отримала міська школа.

*Портрет М. Гоголя
Художник П. С. Орел*

Навіки з Україною

*Пам'ятник М. Гоголю
у Ніжині
Скульптур П. Забіла*

Самойленко Т. В.

Особливо пам'ятним був 1909 р., коли вся країна відзначала 100-річчя від дня народження письменника: на будинку навчального закладу, де пройшли його гімназійні роки, була відкрита меморіальна дошка. Ім'я письменника засіяло і на тільки що заснованій міській громадській бібліотеці.

*Відкриття меморіальної дошки на будівлі
Історико-філологічного інституту*

Навіки з Україною

Із 1939 р. ім'я письменника носить Ніжинський педагогічний інститут (нині університет), який став спадкоємцем Гімназії вищих наук кн. Безбородька та інших навчальних закладів, які входили в систему Ніжинської вищої школи. І нині у всій своїй красі стоїть білоколонна будівля колишньої Гімназії вищих наук, Гоголівський корпус, у якому розташовуються гуманітарні факультети Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.

Сучасний вигляд Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Красиво тут о будь-якій порі року: і коли пробуджується природа та з'являються перші клейкуваті листочки на жовтих гілках плакучої верби та червонуваті сережки на білосірих березах, а навколо вся земля вкрита блакитними ніжними фіалками; і коли пишно квітнуть яблуні та абрикоси, що ростуть біля корпусу університету; і коли духманить кожного запашний дух бузкового та липового цвіту, і коли вся територія покрита різнобарв'ям квітів, що так уміло і з любов'ю висадили

Самойленко Т. В.

працівники ботанічного саду; і коли під ногами шелестить багряно-жовте опале листя кленів; і коли серед білих снігових заметів височать вічнозелені ялини та пірамідальні туї.

Навіки з Україною

Самойленко Т. В.

Серед цієї краси і стоїть пам'ятник Миколі Гоголю, який був установлений на території університету в 1970 р. І здається, що він вічно тут стояв і завжди зустрічав усе нові й нові покоління студентів, благословляючи їх на освітянський шлях, та у хвилини святкових торжеств, коли приходили сюди у весільному вбранні молоде подружжя, щоб покласти квіти до його підніжжя.

Пам'ятник М. Гоголю на території університету

Навіки з Україною

Гоголь у Ніжині буде жити вічно. А щоб більше дізнатися про його життя у нашому місті, запрошуємо до Гоголівського музею у приміщенні університету.

Для кожного відвідувача цікаво ознайомитися не лише з експонатами музею, а й самим приміщенням колишньої Гімназії вищих наук, де навчався Микола Гоголь і яке майже не змінилося з відтоді...

Дванадцять білих колон, піднятих на рівень високого цоколя з парадними сходами, запрошують відвідувачів до Храму науки. Урочисто, у піднятому настрої входять екскурсанти до цієї будівлі. І центральними сходами піднімаються на другий поверх. Там їх зустрічає Гоголь, барельєф якого знаходиться на одному із простінків центральних сходів.

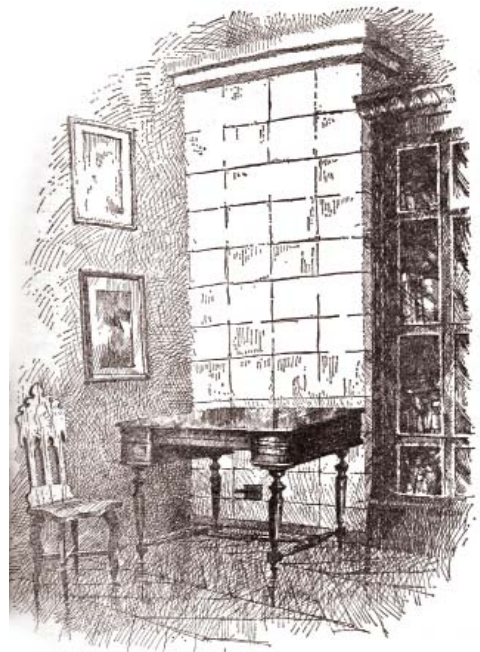

Самойленко Т. В.

І ось другий поверх. Тут майже все збереглося таким, яким було за часів Гоголя. Внутрішні приміщення відтоді не перебудувалися. Збереглися «гімназійна зала», класні приміщення – «музеї», театральна кімната, спальні на третьому поверсі, куди можна піднятися боковими дерев'яними східцями, стоптаними ногами багатьох поколінь студентів. Збереглися інтер'єри: великі білі пічки, збудовані в ордерній системі з чавунними дверцятами і рельєфними прикрасами, камін тощо. Майже не змінилося внутрішнє вбрання зали, у якій гімназисти влаштовували вистави.

Барельєф М. Гоголя на східцях

Навіки з Україною

У 1984 р. чернігівський художник-монументаліст, член Спілки художників України, лауреат українського фонду культури Є.М. Кріп запропонував зробити розписи стін зали за сюжетами творів Гоголя. Вся композиція розписів складається із картин. Їх розміщення вільне. На боковій стіні, з лівого боку від дверей, – малюнок, який умовно розпочинає композицію, присвячену Петербурзьким повістям. Цю тему художник розвив і на інших малюнках центральної стіни. Тут зображені окремі предмети, фігури персонажів, які входили у художній світ гоголівських повістей, а також комедії «Ревізор».

Вони виконані у світло-блакитних та зеленуватих приглушених кольорах. Розписи переносять глядачів у химерний світ Гоголя з його умов-

**Розписи
Гоголівської аудиторії**

ністю і складністю. На задній стіні, що прилягає до дверей, на великому монументальному просторі зображені запорізькі козаки і Тарас Бульба, який убиває свого сина Андрія за зраду Вітчизні і козацькій клятві. Тут художник використовує більше яскравих фарб, особливо червоних. Знамена, жупани і шаровари та й увесь фон потопують у цьому пурпурово-червоному кольорі.

Самойленко Т. В.

Зміна фарб у сцені про козаків не випадкова. Художник так різко змінює кольорову гаму тону, тому що тут відтворюється світ свободи, який добувається ціною крові на полі битви. Розпис набуває рис батального монументального живопису. Всі попередні частини розпису немовби підтягнуті до правої стіни, що знаходиться між двома вікнами, на якій в тій самій зеленувато-блакитній гамі зображена знаменита гоголівська трійка, яка дорогою несеться вдалину. Розпис Е. Кріпа вражає і своєю масштабністю, й оригінальністю бачення гоголівського світу. І хоча не всі сприймають роботу художника однозначно, але ніхто не залишається байдужим.

Лекція в Гоголівській аудиторії

Ознайомившись з інтер'єром і меморіальними приміщеннями колишньої Гімназії вищих наук, відвідувач потрапляє в музей Миколи Гоголя. Вперше він був заснований у 1909 р. завдяки старанням професорів П. О. Заболотського та М. Н. Сперанського. Світлини того часу відтворюють перші його експозиції. Музей Гоголя протягом століття змінювався, переобладнувався, знаходився в інших приміщеннях, але завжди притягував до себе відвідувачів. Ось один із відгуків:

«9 липня 1959 року третій раз після Великої Вітчизняної війни відвідував музей М. В. Гоголя, у якому знайшов багато цікавих експонатів

Навіки з Україною

старовини, а також робіт молодого художника Петра Орла. Взагалі радісно відвідувати історичні пам'ятки, які, на наше щастя, збереглися після варварів-фашистів».

Перша експозиція музею 1909 р.

*У залі музею М. Гоголя в інституті.
Фото 1909 р.*

Самойленко Т. В.

«М. В. Гоголь – наша гордість і слава Ніжина, що зберігається у віках. Ти нерушимий, твоя творчість і сатира не погаснуть у віках у народів всього світу» – записав у книгу відвідувачів Н. Г. Круглик».

Над забезпеченням експозицій музею у 50–90-х рр. ХХ ст. працювали його завідувачі А. М. Гулак, Н. І. Корінь, а також зав. кафедри доц. Г. П. Васильківський, проф. Г. В. Самойленко, фотографи І. Я. Довгоброд, Т. Д. Пінчук, художники П. С. Орел, А. Н. Шкурко.

Експозиція музею 50-90-х рр. ХХ ст.

Навіки з Україною

«Дуже добре, що ви зберегли не лише меблі, картини, а й дух ліцею. Спасибі! Н. Н. Мельник».

«Музей гарний, і все тут добре і дбайливо влаштовано, та тільки дух Гоголя не вміщається в жодних музеях! Дяка Ніжину, який пам'ятає і шанує високо свого найбільшого учня».

Нині музей знаходиться у 207 аудиторії. Його експозицію оформив художник Анатолій Риженко, відомий в Україні своїми цікавими роботами, які експонувалися на міжнародних виставках. Для оформлення стендів використані матеріали попередніх експозицій. Проте саме їх розміщення дещо змінене. Художник багато працював над світловою гамою оформлення. Зав. музеєм Н. І. Корінь та проф. Г. В. Самойленко підібрали для стендів перш за все такий матеріал, який найповніше розкриває саме ніжинський період життя і творчості Миколи Гоголя. Нині музейний комплекс університету, до якого входить і музей Миколи Гоголя, з любов'ю і теплотою оберігає і збагачує їх завідувачка Парубець Анна Сергіївна.

Сучасна експозиція музею М. Гоголя складається з декількох розділів, яким присвячені окремі стенди.

Екскурсію проводить професор Г. В. Самойленко

Самойленко Т. В.

Дитячі роки Миколи Гоголя

***Василь Панасович Гоголь**
Худ. П. Орел*

У центрі стенда експонуються портрети рідних Миколи Гоголя – батька Василя Панасовича і матері Марії Іванівни, написані ніжинським художником Петром Орлом. Вони розміщені у різьблених рамках XIX ст., подарованих місцевими жителями. Трохи нижче знаходиться портрет юного Миколи Гоголя роботи чернігівської художниці Д. Варакути. Це авторське бачення і відтворення Гоголя гімназійного періоду. Портрет написаний на основі зображення батька і матері, а також малюнка XIX ст. «Гоголь-гімназист», спогадів сучасників. Він дещо відрізняється від попередніх зображень, але привертає увагу відвідувачів музею. І цей портрет можна побачити лише у Ніжині.

***Марія Іванівна Гоголь**
Худ. П. Орел*

***М. Гоголь в юності**
Худ. Д. Варакута*

**Будинок лікаря
Д. П. Трохимовського у
Великих Сорочинцях**

На першому стенді також розміщені фотокопії будинку лікаря Д. П. Трохимовського у Великих Сорочинцях, у якому 1 квітня 1809 р. народився Микола Гоголь.

Тут демонструється фото Спасо-Преображенської церкви, де хрестили хлопчика, і фотокопія запису про це в церковній метричній книзі. Дитячі роки письменника пройшли в садибі батька в селі Василівка.

На стенді експонується фотопропродукція будинку Гоголів-Яновських у Василівці, взята з альбому відомого полтавського фотографа І. Хмелевського «Гоголь на батьківщині» (1902), а також фотографії саду і кленової алеї в садибі.

**Спасо-Преображенська церква
в Сорочинцях**

**Будинок Гоголів-Яновських у
Василівці**

Самойленко Т. В.

Поруч знаходяться світлини сестер Миколи Гоголя. Їх композиційне розміщення нагадує публікацію в журналі «Живописное обозрение» (1909, № 8, с. 121). У центрі – портрет матері М. Гоголя Марії Іванівни, а навколо неї портрети Марії Трушковської, Єлизавети Бикової, Ганни Гоголь, Ольги Головні.

Світлини матері та сестер М. Гоголя

М. Гоголь дуже любив свою матір, активно листувався з нею до кінця свого життя, цінував її за тонкий розум. Мати, в свою чергу, обожнювала і палко любила сина. Уважним був М. Гоголь і до своїх сестер, допомагав їм здобувати освіту, турбувався про їх долю.

На першому стенді розміщені фото міста Полтави і приміщень Полтавського повітового училища, у якому із серпня 1818 р. і до червня 1819 р. навчався Гоголь разом зі своїм братом Іваном, котрий 1819 р. помер. Микола його смерть переживав дуже важко.

Будинок Д. Трощинського

Особливе місце відведено фотографії будинку вельможі Д. Трощинського, далекого родича Гоголів-Яновських, у якого В. П. Гоголь виконував окремі доручення, організовував театральні вистави. Тут неодноразово бував і Микола Гоголь.

***Дмитро Прокопович
Трощинський***

Бюст М. Гоголя
Скульптор В. Д. Меркулов

Матеріал першого стенду дає можливість ознайомити відвідувачів музею з дитячими роками майбутнього письменника і його оточенням, логічно підвести виклад матеріалу до висвітлення нового, ніжинського періоду його життя.

Між першим і другим стендами знаходиться бюст Миколи Гоголя роботи скульптора В.Д. Меркурова, який був подарований музею М. С. Хрущовим у 1959 р.

Самойленко Т. В.

Експозиція музею
Миколи Гоголя

Ніжин часів Миколи Гоголя

На стенді розміщені літографії київського художника С. Лифенка «Старий Ніжин», зроблені на основі листівок поч. ХХ ст., присвячених місту, а також світлини ніжинських храмів ХVІІ–ХVІІІ ст. – Миколаївського собору (1658), Благовіщенського собору (1716), грецької Всіхсвятської церкви (ХVІІІ ст.), у яких бував Гоголь. Тут демонструється й оригінал плану міста Ніжина 1835 р.

***Торгова площа і Ніжині. Вид на ансамбль храмів.
ХVІІ–ХVІІІ ст. З листівки ХІХ ст.***

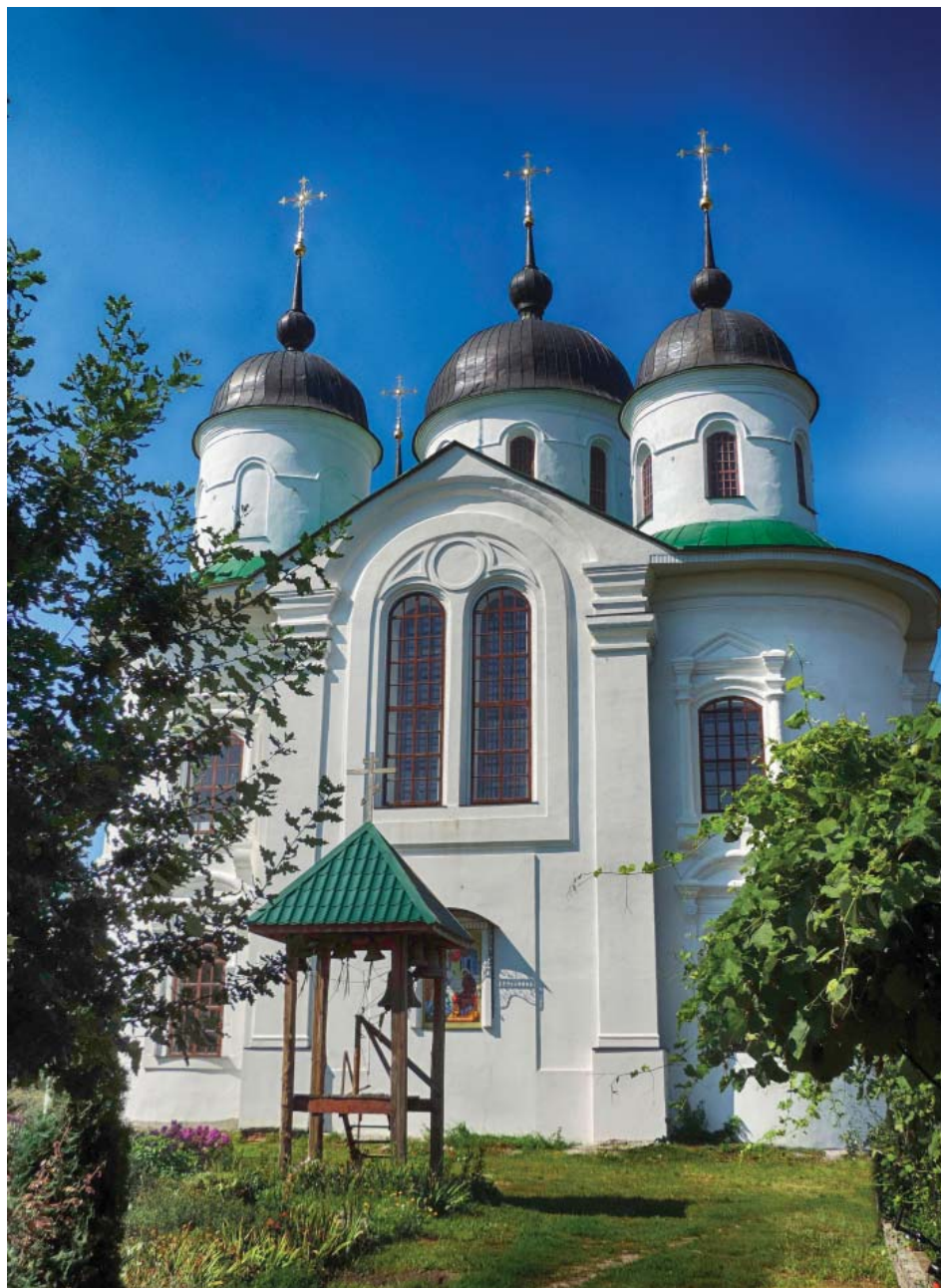
***Початок втраченої на сьогодні Мостової вулиці біля базару.
З листівки ХІХ ст.***

Самойленко Т. В.

*Миколаївський собор
1658 р.*

*Благовіщенський собор
1702–1716 рр.*

Самойленко Т. В.

Ніжин і річка Остер біля Московського мосту.

Літографія XVIII ст.

Матеріали цих стендів дають можливість ознайомити відвідувачів музею з одним із найвідоміших і найбільших у XIX ст. за населенням містом Лівобережної України, яке розкинулося на берегах річки Остер, притоки Десни. Раніше це була повноводна річка, але за часів Гоголя вже обміліла і лише весною нагадувала про свою колишню красу.

Ніжин відомий ще з XVII ст. як центр одного з найбільших полкових міст Гетьманської держави, а також великий торговий центр, у якому тричі на рік проходили всесвітньовідомі ярмарки – Троїцька, Покровська і Всеїдна.

Приїздили сюди купці з багатьох країн світу, привозили свої екзотичні товари. Ярмарки були багатолюдними, багатими на різні товари. До них готувалися і ніжинці. Для продажу на Покровському та Всеїдному ярмарках проквашувалися знамениті ніжинські маленькі пузирчасті огірочки, настоювалися наливки і варилося варення, сушився тютюн. Усі ці товари вивозились купцями з міста у різні країни світу.

На прилавках ярмарок можна було зустріти і товари ніжинських ремісників. На поч. XIX ст. Ніжин був центром виготовлення художніх тканин, яскравих різнокольорових хусток, поясів, які користувалися попитом. Микола Гоголь любив бувати на базарах і ярмарках. У нього ніколи не було зайвих грошей, а тому його більше цікавили учасники ярмарки та її особливий стан. Пізніше він передав свої враження від неї у знаменитій повісті «Сорочинський ярмарок».

Навіки з Україною

Ярмарка у Ніжині.

Худ. І. І. Лисенко

Торгова площа. Вид на Покровську церкву.

Листівка XIX ст.

Самойленко Т. В.

Ярмарка на Україні. 1898 р.
Худ. М. К. Пимоненко

Гоголь на Ніжинському базарі веде бесіду з лірником
Худ. Ю. Ігнат'єв

Навіки з Україною

Ніжин був багатонаціональним містом. Крім українців і росіян, тут проживали греки, євреї, волохи, болгари, поляки та інші народи. Особливо великою була грецька колонія, яка складалася із 1800 жителів. Вона була на особливому положенні. Гетьмани та царі надавали грецьким купцям привілеї, які зберігалися з XVII ст. до сер. XIX ст. Греки в Ніжині мали свої храми, де йшла служба грецькою, національні школи, магістрат, суд, аптеку, магазини тощо.

Дзвінниця Грецької церкви у Ніжині.

Фото кін. XIX ст.

Всіхсвятська грецька церква XVIII ст.

Грецька будівля. XVIII ст.

Самойленко Т. В.

На час приїзду Гоголя в Ніжин місто майже не змінилося. В центрі його знаходилися житлові будинки, садиби з дворами, садами і городами, а неподалік виділялися громадські приміщення.

У Ніжині на поч. XIX ст. було 25 храмів. Усі вони були збудовані у XVII–XVIII ст. у стилі бароко, візантійському та давньоруському стилях. У період перебування Гоголя в місті деякі з них перебудовувалися у стилі класицизму та еkleктики.

Основною вулицею лівобережної частини старого Ніжина була вулиця Мостова, якою йшла дорога, що поєднувала Київ і Мо-

Вулиця Мостова (нині М. Гоголя) 1904 р.

скову, а також інші міста Півночі і Півдня, Сходу і Заходу. Вздовж Мостової розташувалися найбільш цінні монументальні будівлі: Миколаївський і Благовіщенський собори, церква Іоана Богослова. Тут були також приміщення Благовіщенського монастиря, Дворянського зібрання, банку, магазинів, а трохи далі від центру – міський та грецький магістрати.

Вулиця Мостова (нині М. Гоголя).

Вигляд з нинішньої площі Франка

Неподалік від них розмістилися грецькі Всіхсвятська, Михайлівська та Троїцька церкви, які були добре помітні з Мостової. Ці будівлі були виразними архітектурними домінантами і разом з іншими приміщеннями, які знаходилися навколо, формували неповторний центр міста.

Від Миколаївського собору, який стояв на широкій Соборній площі, ніби промені сонця, розходилися на всі боки вулиці, на яких розмістилися будинки жителів міста.

Міський характер на поч. XIX ст. мала лише центральна частина Старого міста. За її межами розташувалися сформовані ще за часів козацтва ремісничі околиці.

*Вулиця Мостова (нині М. Гоголя)
1906 р.*

В цих районах одноповерхові будинки мало чим відрізнялися від сільської хати, які знаходилися в глибині садиби. На огороді демонстрували свою багату красу різноманітні овочеві культури, а вздовж ділянки росли

вишні, сливи, абрикоси, алича, яблуні і груші. В одному з таких районів, на Магерках, який був близькою до гімназії, любив бувати Микола Гоголь. Там у нього було багато знайомих, у яких він бував на весіллях, вечорницях, почув безліч яскравих народних висловів, пісень і переказів, які він занотував у свою «Книгу всякої всячини, или Подручную энциклопедию».

*Магерська
1906 р.*

Самойленко Т. В.

Гімназія вищих наук князя Безбородька

У центрі другого стенду – фотокопія акварелі художника А. Візеля «Будинок Гімназії вищих наук кн. Безбородька в Ніжині». Вона нагадує про те, що 29 липня 1805 р. цар Олександр I підписав указ про заснування в місті Ніжині Гімназії вищих наук кн. Безбородька.

Цей навчальний заклад був започаткований з ініціативи графа Іллі Андрійовича Безбородька, який використав для його будівництва деякі кошти свого брата канцлера Росії князя Олександра Андрійовича Безбородька, що залишилися після його смерті. Основне навантаження і фінансові витрати, пов'язані з будівництвом, припали на І. А. Безбородька, а після його смерті 1815 р. – на онука О. Г. Кушельова-Безбородька.

***Будинок Гімназії вищих наук.
Літографія XIX ст.***

О. А. Безбородько
Худ. Лампі

І. А. Безбородько
Худ. Лампі

За проектом відомого архітектора Луїджі Руска на землях князя неподалік від його садиби, у парку, на березі річки Остер було зведено приміщення гімназії у стилі класицизму. Основним його композиційним елементом є 12 колон, які разом із східцями надають будівлі парадний вигляд, створюють урочистий настрій.

Відкрита гімназія 4 серпня 1820 р. Вона була публічним вищим навчальним закладом для дворянських дітей, який посідав перше місце після університетів.

На стенді розміщені портрети перших директорів гімназії В. Г. Кукольника і І. С. Орлая. Саме вони організували в гімназії навчальний процес, підбрали викладачів,

О. Г. Кушельов-Безбородько
Худ. Крюгер

Самойленко Т. В.

В. Г. Кукольник

І. С. Орлай

левського, Н. Кукольника, К. Базилі, П. Редкіна, Є. Гребінки, А. Мокрицького, В. Забіли. З деякими з них він тісно спілкувався у Петербурзі і після закінчення гімназії.

здійснили набір учнів і вирішили побутові питання, пов'язані з проживанням, харчуванням і організацією дозвілля гімназистів. Навчання тут тривало 9 років. І лише в цьому навчальному закладі дітей приймали без освіти. Тут вони здобували у перші три роки початкову, далі гімназійну освіту, і тільки в останні три роки вихованці вивчали предмети, передбачені вищою школою.

У гімназії працювали професори математичних і природничих наук К. В. Шапалінський, римського і природного права М. Г. Белоусов, французької словесності І. Я. Ландражин, німецької словесності Ф. І. Зінгер, латинської словесності С. М. Андрущенко, природничих наук М. Ф. Соловйов, історії К. А. Моїсеєв, російської словесності П. І. Нікольський, цивільного і казенного права М. В. Білевич.

У нижчих класах працювали вчителями арифметики А. Ф. Лопушинський, географії – О. І. Самойленко, російської мови – К. А. Персидський, латинської мови – І. Г. Кулжинський. Крім вище названих, у гімназії були також учителі мистецтв: малювання – художник К. С. Павлов, співів і танців – Ф. О. Севрюгін, фехтування – І. Д. Урсо. Всі вони навчали Гоголя.

На стенді розміщені фотографії деяких гімназистів, з якими Гоголь учився, підтримував дружні стосунки, брав участь у виставах та у виданні рукописних альманахів: М. Прокоповича, О. Дани-

Навіки з Україною

На стенді розміщена діаграма випусків гімназистів, до гоголівського випуску відбулося уже 2: у 1826 та 1827 рр. Закінчили гімназію Петро Редкін, Василь Тарновський, Василь Любич-Романович, Петро Баранов, Герасим Висоцький, а разом із Гоголем в 1828 р. – Олександр Данилевський, а після них – Нестор Кукольник, Микола Прокопович, потім – Аполлон Мокрицький. Майже всі вони пізніше працюватимуть у Петербурзі і будуть підтримувати стосунки.

П. Редкін

Є. Гребінка

К. Базилі

М. Прокопович

М. Кукольник

А. Мокрицький

В. Любич-Романович

В. Тарновський
Гоголівське коло

А. Данилевський

Самойленко Т. В.

*Актовий зал Гімназії вищих наук,
нині читальний зал бібліотеки*

*Гімназична
Свято-Олександрівська церква*

Демонструються тут і фотокопії листів Гоголя з Ніжина. Їх збереглося 75 від першого, написаного 10 червня 1821 р., і до останнього, датованого 30 травня 1828 р., які переважно адресовані батькам. І тільки 8 із них написані іншим адресатам: найближчим друзям О. Данилевському (1) і Г. Висоцькому (3), а також його двоюрідним дядькам по матері Павлу і Петру Косяровським та тітці Варварі.

Листи Гоголя – це живі свідки його душевного стану, тих почуттів і переживань, які були викликані різними подіями, життєвими ситуаціями, настроями чи захопленнями, турботами про батька-матір, сестер, клопотами щодо купівлі книжок, ліквідації боргу, пошиття мундиру і шинелі тощо. Залежно від адресата листи то короткі, інформаційні, то довгі з описами усіх подробиць життя та цікавими авторськими роздумами. Ніжинські листи Гоголя – це також свідчення глибокої любові і поваги сина до батька і матері.

Гоголь розповідає в листах і про свої захоплення, зокрема, грою на скрипці, танцями, малюванням, підготовкою до театральних вистав, читанням книжок і їх купівлею, а також про свої успіхи у навчанні та про викладачів тощо.

Листи до дядька Петра Косяровського, зокрема, від 3 жовтня 1827 р. посідають особливе місце у ранній епістолярній спадщині Гоголя. У них розкривається душевний стан юнака, формуються думки, які напоєні найблагороднішими почуттями і мріями про перспективи свого життя, пов'язані не з дрібними, домашніми, провінційними турботами, а високими поривами служіння Вітчизні: «Я поклявся жодної хвилини короткого життя свого не загубити, не зробивши добра». З цими мріями Гоголь і поїде з Ніжина до холодного і непривітного Петербургу в пошуках свого місця в житті.

У листах останнього року навчання зустрічаються висловлювання про втрачений час, про брак знань. Але все це пояснюється більше емоційним станом їх автора.

На стенді демонструються фотокопії відомостей з окремих предметів. Серед однокласників й ім'я Миколи Гоголя-Яновського. Відразу зазначимо, що він навчався нерівно. У деяких наукових статтях стверджується, що Гоголь навчався погано. Але це не так. Тут треба враховувати, що в гімназії була 4-бальна система оцінювання знань гімназистів. У протоколі Конференції Гімназії від 24 січня 1822 р. зазначено: «... для отмечения превосходных успехов брать цифру 4-ю, хороших – 3-ю, посредственных – 2-ю, слабейших – 1-ю». У ніжинському архіві збереглися усі відомості навчальних занять і екзаменів, які підтверджують думку, що Гоголь мав різні оцінки протягом року. Зосередившись, він завжди складав на екзаменах більшість предметів на «відмінно» і «добре».

Самойленко Т. В.

гор. б.т(III 53200).

Благородные Родители

Папашка и Мамашка!

Скоро вы увидите в мои руки
Исправно получив. Но вы еще писали что
Красивые, как деньги на ^{восторг}, ^{Кото-}
^{ры} ^{Смоленский} и ^{Никола} ^{до сих пор} ^{думает}
погану ^{думает} ^{они} ^{небось} ^{Котик} ^{или}
вы ^{забыли} ^{или} ^{это} ^{нигде} ^{другое}.

Узнаете что ^{своя} ^{неповиная} ^{Картина}
Вы ^{видно} ^{неповиная} ^{что} ^{своя} ^{говорила}.
Потому что эта ^{Картина} ^{Которые}
и ^{ваш} ^{тогу} ^{послать} ^{Бити} ^{Рисованье}
^{пастельными} ^{Карандашами} и ^{Нело}
^{зуть} ^{какая} ^{для} ^{продать} ^{это} ^{на} ^{попе}
^{детей} ^{Скоро} ^{сей} ^{час} ^{не} ^{вспоминать} ^{то}
^{Ваша} ^а ^{для} ^{того} ^{прошу} ^{ваш} ^и ^{Полн}
^{для} ^{прилагов} ^{или} ^{такого} ^{Величины}
Ваш ^{своя} ^{писал} ^{т.е.} ^{2^е} ^{таких}
^{Которые} ^{вы} ^{интер} ^{да} ^{3/4} ^{Ариана} ^в ^{дому}
^и ^{1/2} ^в ^{школе} ^{или} ^{адра} ^{откуда} ^{Которые}
^{вы} ^{интер} ^{1/2} ^{домов} ^и ^{3/4} ^{Школы} ^{да}
^{еще} ^{на} ^{мне} ^{2^е} ^{т.е.} ² ^{версия} ^{Школы}
^и ^{1/2} ^{дома} ^{Школы}
(N 3132)

Копія листа Гоголя батькам

гор. 66(III 53199)

Дражайшіє Родители
папицька и Маминька
Письмо ваше в получил в
мала побилъ мнѣ весьма дово-
ленъ. Однако бы мнѣ хотѣло
Секретъ Федька приехалъ
Кемъ прежде. прошу вас
покорнѣе не позабыть
мнѣ приехать вѣтнискъ
Свиронъ охоторомъ вѣдѣ
просилъ вѣпреддущемъ
вѣмъ со скоро возвращающу
тотже кабинетъ вприидѣи
малышка вѣживописецъ
то вѣ вамъ побылао замѣну
живописца ит онъ уведом-
ляетъ какъ икакимъ по-

18183

Копія листа Гоголя батькам

Самойленко Т. В.

XXXIII.

Журналъ Конференціи 1828 г. Іюля 27 дня.

Окончившихъ курсъ наукъ въ Гимназіи, кои всѣ происхожденія изъ дворянъ, результаты по экзамену.

Имена ихъ.	Законъ Божій.	Нравоучит. филос.	Росс. словесн.	Истор. древняя.	Исторія средн.	Истор. новѣйш.	Исторія Россіи.	Логика.	Конич. сѣченіи.	Дифференціал. и интегралъ	Военная наука.	Общая физика.	Частная физика.	Минералогія.	Ботаника.	Зоологія.	Исторія Рим. права.	Римское право.	Росс. Гражд. право.	Росс. Уголов. право.	Государ. хозяйст.	Латинскій языкъ.	Французскій языкъ.	Нѣмецкій языкъ.	Реул. наукъ.	Реул. языковъ.	Общій результатъ.	
Григоровъ Николай . . .	3	3	3	3	3	2	3	3	3	2	3	3	4	4	4	4	2	3	4	4	3	3	3	3	3	3	3	3
Марковъ Владиміръ . . .	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	3	4	4	4	4
Миллеръ Николай . . .	2	2	3	3	3	2	3	3	3	2	4	3	3	3	4	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
Гоголь-Яновскій Николай	4	4	4	4	4	4	4	4	4	3	2	4	3	3	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	3	4	4	4
Божко Андрей	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
Данилевскій Алек. . . .	4	4	4	4	4	4	3	3	3	2	4	3	3	4	4	4	4	2	4	4	3	3	3	3	3	4	3	3 ^{1/2}
Бороздинъ Яковъ	4	4	4	3	4	4	4	3	4	3	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
Котляревскій 1	4	4	4	4	4	4	4	3	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	3	3	4	3	3 ^{1/2}
Котляревскій 2	4	4	4	3	3	2	4	2	4	4	4	4	4	4	3	4	3	3	4	4	3	3	3	3	3	4	3	3 ^{1/2}
Котляревскій 3	4	4	4	4	4	4	4	3	4	2	4	3	4	4	4	4	4	4	4	4	3	4	3	2	4	3	3 ^{1/2}	

Вѣдомости успѣшности

XXXIV.

(Въ томъ же засѣданіи).

Окончившихъ курсъ наукъ результаты годичные:

Имена ихъ.	Законъ Божій.	Нравоучит. филос.	Росс. словесн.	Истор. древняя.	Исторія средн.	Истор. новѣйш.	Исторія Россіи.	Логика.	Конич. сѣченіи.	Дифференціал. и интегралъ	Военная наука.	Общая физика.	Частная физика.	Минералогія.	Ботаника.	Зоологія.	Исторія Рим. права.	Римское право.	Росс. Гражд. право.	Росс. Уголов. право.	Государ. хозяйст.	Латинскій языкъ.	Французскій языкъ.	Нѣмецкій языкъ.	Реул. наукъ.	Реул. языковъ.	Общій результатъ.	
Григоровъ	3	3	3	2	2	2	2	3	2	1	3	3	4	4	4	4	2 ^{1/2}	2 ^{1/2}	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
Марковъ	4	4	3	3 ^{1/2}	3	3	4	3	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	3	4	3	3	3	3	4	3	3 ^{1/2}	
Миллеръ	3 ^{1/2}	3 ^{1/2}	3	3	2 ^{1/2}	3	3	3	2	1	3	3	3	3 ^{1/2}	4	3	3 ^{1/2}	3 ^{1/2}	3	3	3	2	3	3	3	2	2 ^{1/2}	
Гоголь-Яновскій.	3 ^{1/2}	3 ^{1/2}	3	3	2 ^{1/2}	3	3	3 ^{1/2}	2	1	3 ^{1/2}	3	4	4	3 ^{1/2}	4	3 ^{1/2}	3 ^{1/2}	3	3	3	2	3	2	2	2	2 ^{1/2}	
Божко	4	4	3	3 ^{1/2}	4	3 ^{1/2}	4	4	3	2	4	4	4	4	4	4	4	4	3	4	3	3	4	4	4	4	4	
Данилевскій	4	4	3	2 ^{1/2}	4	2	3	3	2	2	4	3	3	2 ^{1/2}	4	3	3	2	3	3	3	3	3	2	3	2	2 ^{1/2}	
Бороздинъ	3 ^{1/2}	3 ^{1/2}	3	3 ^{1/2}	3	2 ^{1/2}	3	3	3	3	4	4	4	3 ^{1/2}	3 ^{1/2}	4	3 ^{1/2}	3 ^{1/2}	3	3	3	3	3	3	3	3	3	
Котляревскій 1	4	4	4	4	4	4	4	4	4	3	4	4	4	4	4	4	3 ^{1/2}	3 ^{1/2}	4	4	4	3	3	3	4	3	3 ^{1/2}	
Котляревскій 2	4	4	4	3 ^{1/2}	3	4	4	4	4	4	4	4	4	3 ^{1/2}	4	4	3 ^{1/2}	3 ^{1/2}	4	4	4	3	3	3	4	3	3 ^{1/2}	
Котляревскій 3	4	4	3	3	3	3	2 ^{1/2}	4	1	4	3	4	3	3 ^{1/2}	3	3	3	3	3	3	3	3	2	3	2	2 ^{1/2}		

Рѣчні успѣхи студентів 1828 р.

Навіки з Україною

Имена учениковъ.	Частное испытаніе.	Ежемѣсяч. списки.		Сумма.	Степень.	Класный чинъ.
		Объ успѣхахъ.	о поведѣніи.			
Григоровъ Николай	3.	3.	3.	9.	II.	XIV
Марковъ Владиміръ	4.	3.	4.	11.	I.	XII
Миллеръ Николай	3.	2.	4.	9.	II.	XIV
Гоголь-Яновскій Ник	4.	2.	4.	10.	II.	XIV
Божко Андрей	4.	4.	4.	12.	I.	XII
Данилевскій Алекс.	3.	3.	3.	9.	II.	XIV
Бороздинъ Яковъ	4.	3.	4.	11.	I.	XII
Котляревскій Алекс.	4.	3.	4.	11.	I.	XII
Котляревскій Егоръ	4.	3.	4.	11.	I.	XII
Котляревскій Ник.	3.	3.	4.	10.	II.	XIV

Підсумкові успіхи випускників 1828 р.

Слухняним, ідеальним Гоголь у гімназії не був, про що свідчать його оцінки з поведінки, а також записи в журналах, які є більш надійними документами, ніж, наприклад, спогади сучасників письменника, записані і переказані через 30 років іншими особами.

Гоголь не терпів принижень і не прощав їх тим, хто вдавався до них, хоча сам був гострим на слово, помічав недоліки в інших і висміював їх. Він ніколи нічого не робив підлого, хоча дрібні пустощі в молодших і середніх відділеннях зустрічалися досить часто. Вони майже відсутні у старшому віці.

У гімназії вчилися діти, які мали різний характер, темперамент, домашнє виховання. Саме цим і пояснюється їх поведінка.

М. Гоголь на занятті у професора П. І. Нікольського

Самойленко Т. В.

Навчальний процес у гімназії забезпечувався підручниками і посібниками. На музейному стенді виставлені книги, якими користувався Гоголь та інші студенти. Серед них твори Архімеда (СПб., 1823), «Правила словесності... Складені Яковом Толмачовим» (СПб., 1815), «Всесвітня історія Шренкова» (1799), «Про твори давньої російської поезії. Складені князем Церителі» (СПб., 1820), «Початкові основи чистої математики, написані Миколою Фуссом» (СПб., 1820), «Грецькі класики, перекладені Іваном Мартиновим» (СПб., 1823) та інші. проте Гоголь не обмежувався цими підручниками. І в цей час він проявляв інтерес до історії України. І знаходив багато цікавого в усній народній творчості, про що свідчить його «Підручна енциклопедія», де він фіксував доступну йому історичну літературу про Україну» І цей інтерес до історії своєї Вітчизни він поглибив уже в Петербурзі.

Куточок експозиції музею М. Гоголя

Навіки з Україною

Це тільки окремі книги великої на той час бібліотеки гімназії (відкритої у 1820 р. разом із навчальним закладом). В основі її фондів – 2160 книг із бібліотеки покійного графа І. А. Безбородька, подарованої гімназії почесним попечителем О. Г. Кушельовим-Безбородьком. Щорічно бібліотека поповнювалася новими книжками.

Книги, якими користувалися гімназисти

Раритети бібліотеки

Самойленко Т. В.

У 1820–1829 рр. від приватних осіб фонди бібліотеки отримали 677 томів, а від уряду – 158 книг. 506 томів відібраних книжок передав до бібліотеки син першого директора гімназії В. Г. Кукольника Платон, який викладав у ній латинську мову.

Журнали, які читав М. Гоголь

Серед періодичних видань у бібліотеці були журнали «Вестник Европы», «Русский инвалид», «Отечественные записки», «Сибирский вестник», «Журнал изящных искусств», «Труды Общества любителей российской словесности при Московском университете», «Московский вестник» тощо.

Бібліотека відіграла велику роль у навчальному процесі і формуванні поглядів гімназистів. Нестор Кукольник стверджував: «Я знаю, приміром, про себе, що моїм професором естетики, політичної економії і деяких інших наук була бібліотека Гімназії вищих наук кн. Безбородка».

На жаль, порівняно багата бібліотека не задовольняла читацьких потреб гімназистів, особливо старшого відділення, з сучасної літератури. І

тоді вони почали самостійно формувати свою бібліотечку шляхом придбання книжок, журналів за власні кошти. Як свідчать М. Прокопович та О. Данилевський, вони разом із М. Гоголем випикували твори О. Пушкіна, В. Жуковського, О. Марлінського. Це, до речі, робили й інші гімназисти. Цією громадською бібліотекою завідував Гоголь.

Серед гімназистів розповсюджувалися також переписані від руки «Горе з розуму» О. Грибоедова, поеми О. Пушкіна «Брати розбійники», «Цигани», «Кавказький полонений», «Бахчисарайський фонтан», розділи роману «Євгеній Онегін», вірші, балади «Войнаровський» та «Сповідь Наливайка» К. Рилеєва та інші.

Це був час О. Пушкіна, твори якого молодь вивчала напам'ять, В. Жуковського, який був для молодого Гоголя символом романтичної культури, великим поетом, який найповніше передав ідеї свого часу, К. Батюшкова, К. Рилеєва, О. Бестужева-Марлінського, О. Кюхельбекера та інших поетів, котрі заповнювали духовне життя молоді. О. Данилевський згадував: «Ми збиралися утрюх і читали «Онегіна» Пушкіна, який у той час виходив розділами. Гоголь уже тоді захоплювався Пушкіним. Це була тоді ще контрабанда».

І. Котляревський

П. Гулак-Артемівський

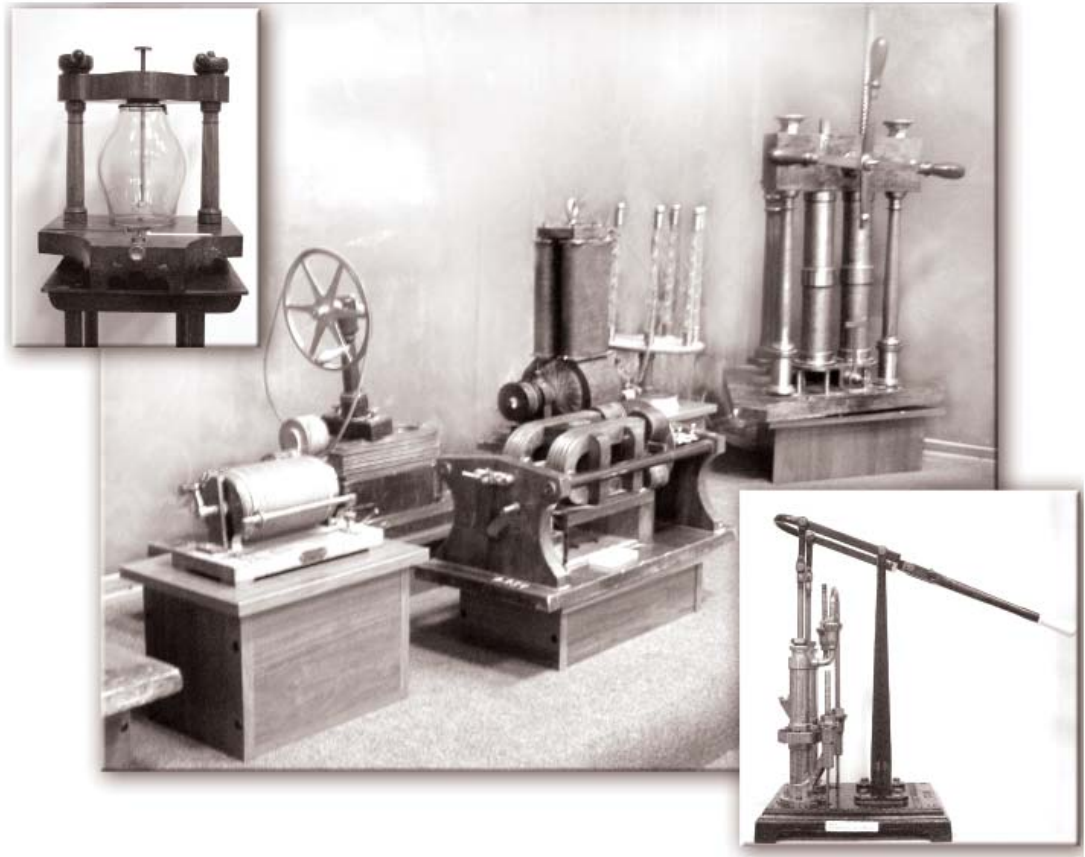
***Розділи роману
«Євгеній Онегін»***

Гоголь читав не тільки російських і зарубіжних письменників, а й українських, зокрема, поему І. Котляревського «Енеїда», байки П. Гулака-Артемівського, про що свідчить його «Книга всякої всячини, або Підручна енциклопедія», куди він заносив уривки з творів, які йому подобалися.

Самойленко Т. В.

Біля стенда з книгами виставлені навчальні прилади, якими студенти користувалися на заняттях з фізики: магніт, насоси, морський компас, вакуумний апарат та інші.

Прилади фізичного кабінету

Художні заняття Гоголя-гімназиста

Цей стенд продовжує висвітлювати навчальні заняття Гоголя і його позааудиторні захоплення. У гімназії викладалися предмети з мистецтва, зокрема малювання, співи, танці, фехтування.

Самойленко Т. В.

На стенді розміщені автопортрет учителя малювання Капітона Степановича Павлова (1792–1852), який працював у гімназії від дня її відкриття. Він закінчив Петербурзьку академію мистецтв, був учнем К. Брюллова. За успіхи у портретному живописі йому було надане звання «вільного художника». У Ніжині К. С. Павлов продовжив писати свої оригінальні живописні твори. Серед них слід назвати «Автопортрет», портрети Б. Лизогуб, Д. С. Горленка, картини «Чабан», «Тесляр», «Хлопчик з голубком», «Діти читають абетку», «Портрет дочки художника» та інші. Деякі роботи він посилав в Петербург на виставку для продажу. За творчою манерою ці твори, особливо портрети близькі, до робіт А. Г. Венеціанова, В. А. Тропініна. Але, як стверджують дослідники, К. С. Павлов у створенні образів трудівників пішов значно далі їх. Деякі з цих робіт демонструються на стенді.

К. С. Павлов багато працював над розвитком у гімназистів здібностей до малювання. Збереглися архівні документи, конспект художника, які дають уявлення про його роботу з гімназистами. Щовівторка вони займалися на уроках виключно написанням малюнків. Відповідно до плану підготовки гімназистів змінювалися й ускладнювалися завдання. К. С. Павлов учив гімназистів володіти технікою малюнка, створювати замальовки фарбами, тушшю. Завдяки художникові формується і розвивається талант майбутніх академіків живопису Аполона Мокрицького й Андрія Гороневича, першого ілюстратора рукописного «Кобзаря» Т. Шевченка Якова де Бальмена та інших.

*К. С. Павлов.
Автопортрет*

К. Павлов. Бондар. 1838 р.

К. Павлов. Діти будуть картковий будинок. 1837 р.

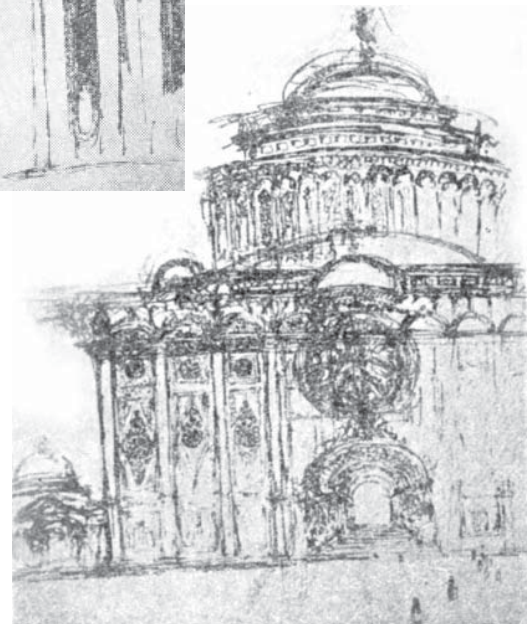
Портрет К.Павлова
Худ. А. Горонович

К. С. Павлов мав сильний вплив і на Гоголя. «Я завжди відчував маленьку пристрасть до живопису», – зауважував майбутній письменник. У десяти листах до батьків він неодноразово писав про свої успіхи у живописі, про написання нових картин, малюнків. «Якби ви бачили, як я тепер малюю (я говорю про себе без будь-якого самолюбства)», – зазначає він у листі батькам від 22 січня 1824 р. А ось уривок з іншого листа: «Я працював довго і, нарешті, встиг намалювати 3 картини, а 4-ту ще тільки почав, і можна сказати, що стоїть чогось. Якби ви бачили, то, мабуть, не змогли б повірити, що я малював».

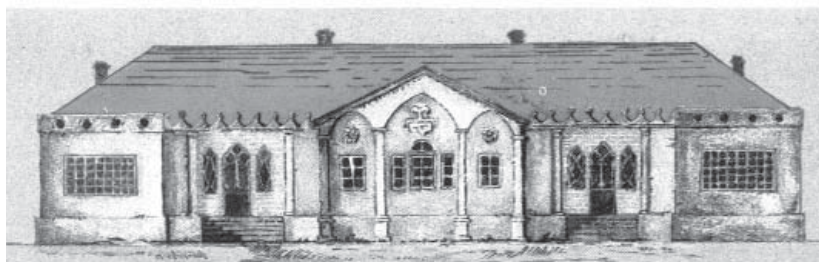
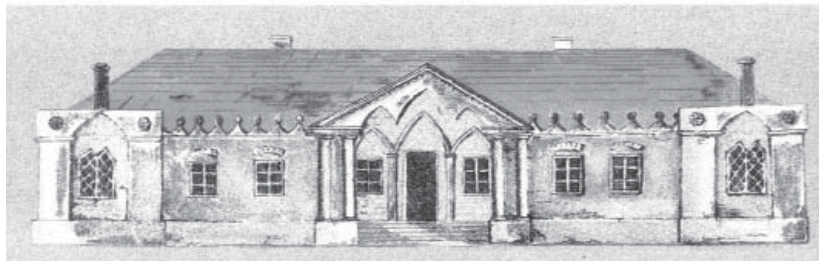
Самойленко Т. В.

На жаль, малюнків Гоголя збереглося мало. Це, перш за все, ситуаційні креслення, архітектурні ескізи тушшю собору і церковних башт, дві акварелі переднього і заднього фасадів будинку Гоголя у Василівці в готичному стилі. Фотокопії цих малюнків виставлені на стенді у музейній експозиції.

Малюнки М. Гоголя

Навіки з Україною

Малюнки М. Гоголя

Самойленко Т. В.

Василь Капніст

Однією із пристрастей Гоголя гімназійного часу був театр. І це не випадково, адже він разом із рідними бував у садибі Д. Трощинського, де його батько В. Г. Гоголь ставив вистави. На стенді демонструється фотографія флігеля садиби вельможі у селі Кибинці, де знаходився театр. та фотокопія обкладинки п'єси Василя Гоголя «Простак, або Хитрощі жінки, перехитреної солдатом», а також портрет В. В. Капніста, автора комедії «Ябеда», яка вперше була поставлена на цій сцені.

Директор гімназії І. С. Орлай домогся дозволу на організацію студентського театру, який було отримано 28 грудня 1826 р. Проте і до цього студенти на своїх вечорах показували вистави, про що свідчить лист Гоголя до батьків від 22 січня 1824 р., в якому він просить прислати комедії «Бідність й благородство душі», «Ненависть до людей і каяття» німецького драматурга А. Ф. Коцебу, п'єси якого були популярними в Росії, а також п'єсу Н. І. Загоскіна «Богатонов, або Провінціал у столиці».

Флігель у садибі Д. Трощинського, де знаходився театр

Навіки з Україною

*П'єси зарубіжних драматургів
із бібліотеки гімназії*

Самойленко Т. В.

У пам'яті студентів надовго залишився 1827 рік. Любителі театру підготували декілька цікавих вистав. Гоголь був у них режисером, постановником, актором, декоратором, бутафором. У листі від 26 лютого 1827 р. він сповіщав маму, що «на Масляні 4 дні підряд ставили п'єси, і на наше щастя всі визнали одноголосно, що із провінційних театрів жоден не може порівнятися з нашим. Правда, грали всі чудово. Дві французькі п'єси – твори Мольєра і Флоріана, одну німецьку – твір Коцебу. Російські: «Недоросток» Фонвізіна, «Невдалий примиритель» Княжніна, «Лукавін» Писарева і «Берегове право» Коцебу. Декорації були відмінні, освітлення чудове, відвідувачів багато, і все приїжджі, і все з відмінним смаком... Музика теж складалася з наших: 18 увертюр Россіні, Вебера й інших були розіграні прекрасно. Короче кажучи, я не пам'ятаю для себе ніколи такого свята, яке я провів тепер».

Гоголь віддав театру чимало сил, часу і свого таланту. Він був його душею. Завжди із захопленням грав у п'єсах російських драматургів. Неповторним він був у комедії Фонвізіна «Недоросток» у ролі Простакової. У зв'язку з тим, що в гімназії навчалися лише хлопці, то і всі жіночі ролі грали також вони.

Гоголь у ролі Простакової.

Худ. А. І. Мордовець

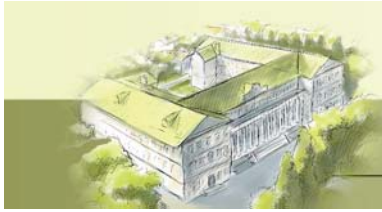
Навіки з Україною

Особливе місце в репертуарі театру посідали п'єси та сценки із українського побутового життя, які писали спеціально для шкільних вистав Гоголь і М. Прокопович. Їх товариш Т. Пащенко згадував: «Одного разу вони написали п'єсу з малоросійського побуту, у якій немало роль дряхлого старого Малороса взявся зіграти Гоголь. Вивчили ролі і зробили декілька репетицій. Настав вечір вистави, на яку з'їхалися рідні ліцеїстів і сторонні. П'єса складалася із двох дій: перша дія пройшла вдало, але Гоголь у ній не з'являвся, а повинен був вийти у другій. Публіка тоді ще не знала Гоголя, але ми добре знали і з нетерпінням чекали на вихід його на сцену. У другій дії представлена на сцені проста малоросійська хата і декілька голих дерев, здалеку видніється річка і пожовтілий очерет. Біля хати стоїть ослін; на сцені нікого немає. І ось з'являється дряхлий старий у простому кожусі, баранячій шапці і змазаних дьогтем чоботях. Спираючись на палку, він ледь-ледь пересувається, доходить, крехтячи, до ослона, сідає. Сидить, крехтить, трясеться, хіхікає і кашляє; і, нарешті, захікав і закашляв таким задушливим і сильним старечим кашлем з неочікуваним додатком, що вся публіка грохнула і розразилася невтримним сміхом ... А старий спокійно піднявся з ослона і поплівся зі сцени, заморивши всіх сміхом. Біжить за ширму інспектор Белоусов. «Як же ти, Гоголь? Що ж це ти втіяв?! – А як же ви думаєте зіграти натурально роль восьмидесятилітнього діда? Аж у нього, бідолахи, усі пружини розслабили і винти уже не діють, як слід». На такий ґрунтовний аргумент інспектор і всі ми розсміялися і більше не докучали Гоголю. З того вечора публіка спізнала і зацікавилася Гоголем, як прекрасним коміком».

В іншій п'єсі він вирішив зіграти старого дядька, страшно скупого. Як свідчать спогади, «у цій ролі Гоголь практикувався більше місяця, і головне завдання для нього полягало в тому, щоб ніс сходився з підборіддям. Цілими годинами він сидів перед дзеркалом і пригинав ніс до підборіддя, поки, нарешті, не досяг бажаного. Цю сатиричну роль він зіграв прекрасно, морив глядачів сміхом і надав їм велике задоволення. Всі ми думали тоді, що Гоголь поступить на сцену, бо у нього був великий сценічний талант і всі дані для гри на сцені: міміка, гримування, перемінний голос і повне переродження в ролі, яку він грав. Думається, що Гоголь затьмарив би і знаменитих коміків-артистів, якби поступив на сцену». На це вказував і О. Данилевський, зазначаючи: «Узагалі Гоголь напрочуд гарно відтворював ті риси, які ми не помічали, але які були надзвичайно характерні. Він був чудовим актором. Якби він поступив на сцену, він був би Щепкіним».

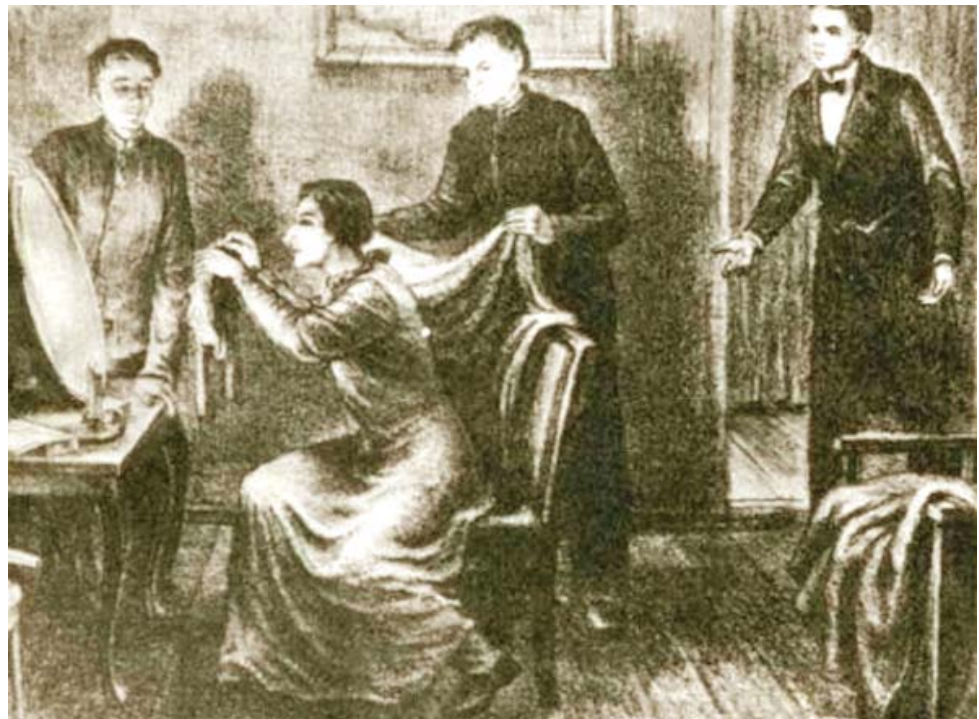
Вразив Гоголь своїх товаришів по гімназії виконанням і ролі Простакової у виставі «Недоросток». Учасник цього спектаклю К. Базилі пізніше згадував: «Найбільш вдалася у нас комедія Фонвізіна «Недоросток». Бачив

Самойленко Т. В.

я цю п'єсу в Москві і в Петербурзі, але зберіг надовго те переконання, що жодній актрисі не вдавалася роль Простакової так успішно, як грав цю роль шістнадцятилітній Гоголь». Гоголю особливо вдавалися ролі в комедіях. Він з успіхом грав також Василису в п'єсі І. Крилова «Урок дочкам». Його майстерність полягала в тому, що він міг навіть найменшу роль зробити помітною. І в цьому переконують нас спогади сучасників про зіграні Гоголем ролі. Серед інших ролей – Репейкін у «Клопітка», Досажаяєв у «Лукавині». Обидві ролі були характерного комічного плану. Хвалили Гоголя і за роль Креона в трилогії Озерова «Едіп в Афінах».

Разом з Гоголем у гімназійному студентському аматорському театрі, який був єдиним на цей час в Україні, грали Нестор Кукольник, Микола Прокопович, Олександр Данилевський, Андрій Бородін, Костянтин Базилі та інші. Гімназійний театр користувався успіхом і його вистави охоче відвідували місцеві чиновники, поміщики, військові, учні та викладачі.

М. Гоголь-гімназист перед виходом на сцену.

Худ. Є. Рябов

Проте на вимогу реакційно налаштованих професорів М. В. Білевича, П. І. Нікольського, законовчителя П. І. Волинського театральні вистави з 16 квітня 1827 р. тимчасово були призупинені виконуючим обов'язки директора К. В. Шапалінським. У зв'язку зі «Справою про вільнодумство» вони вже не поновилися.

На стенді розміщені портрети І. Крилова і Д. Фонвізіна, а також малюнок художника Є. М. Штука «Гімназійний театр часу навчання Гоголя в Ніжині», картина А. І. Мордовця «Гоголь у ролі Простакової» й автолітографія Є. Рябова «Гоголь перед виходом на сцену».

Усі ці матеріали допомагають розкрити одну з найцікавіших сторінок життя Гоголя ніжинського періоду – захоплення сценою і постановкою вистав. Жаль, що вони припинилися, бо ці спектаклі розвивали у гімназистів смак до прекрасного, любов до драматургії, театру. Як свідчить Т. Пашенко, М. Гоголь у гімназії, крім сценок із малоросійського побуту, написав трагедію «Розбійники». У галузі драматургії пробує свої сили Н. Кукольник.

Саме до цього часу відноситься його трагедія «Марія» і драма «Торквато Тассо», яка після переробки принесла автору славу. Гімназійний театр зіграв свою позитивну роль і в житті Є. Гребінки, який у 1827 р. написав під впливом комедії Д. Фонвізіна свою єдину п'єсу «Не в свої сани – не садись».

Може, ці перші драматичні спроби гімназистів і залишилися б лише свідками свого часу, фактом життя гімназії, якби не подальша активна робота, особливо М. Гоголя і Н. Кукольника у галузі драматургії. Ніжинська школа тут зіграла свою позитивну роль.

Є. П. Гребінка

Самойленко Т. В.

Літературна діяльність гімназистів

Навчальний процес у гімназії спланований був так, що на заняттях із російської словесності, піітики професор П. І. Нікольський пропонував гімназістам писати згідно з програмою твори різних жанрів: послання, елегії, балади, оди, мелодії, рондо, епіграми, поеми тощо. Всі гімназисти пробували свої сили у різних жанрах. Протягом року накопичувалося чимало різножанрових творів, написаних за завданням професора, а також самостійно. Це сприяло тому, що гімназисти почали видавати рукописні журнали й альманахи. Першим таким альманахом був «Парнасский навоз». Потім К. Базилі і М. Гоголь видавали журнал «Северная заря» (вийшло 3 номери у 1826 р.), а також 13 номерів журналу «Литературное эхо» (1826). Крім них, виходили також інші журнали й альманахи – «Звезда», «Литературный промежуток, составленный в один день 1/2 Николаем Прокоповичем», «Метеор литературы». Василь Домбровський і Євген Гребінка видавали рукописні журнали «Аматузия», «Пифия».

Студенти не тільки наповнювали свої журнали різножанровими творами, але й намагалися оформляти їх естетично. Так, наприклад, журнал «Метеор литературы. Часть 1» складався із зошита з 42-ма пронумерованими сторінками з зеленою обкладинкою. На внутрішній титульній сторінці повторено назву журналу. Потім ішов текст із байки І. Крилова «Осел і Бджола» як епіграф і, нарешті, «Нежин, 1826».

«Зошит, як відмічає автор замітки про журнал С. Пономарьов, – списаний весь однією рукою і, без сумніву, рукою Гоголя, це видно під час порівняння письма зошита з іншими його автографами». І тут же додає: «Гоголь був його редактором і вів свою справу з любов'ю: сам переписав усі статті його, зробив по ньому красивий бордюр, назву журналу писав кожного разу різним манером, боки кожної сторінки обвів олівцем».

У журналах розміщувалися цікаві оригінальні твори, які свідчили про талант їх авторів. Немало було і віршів наслідувального характеру. Проте апробація творчих сил, можливість перевірити свої здібності якоюсь мірою підштовхували гімназистів до творчості. До нас дійшли вірші Андрія Бородіна, Степана Гюттена, Нестора Кукольника, Миколи Білевича, Миколи Прокоповича, Петра Сушкова, Олексія Колишкевича, Михайла Рихтера та інших. Пробували гімназисти свої сили і в прозі. У рукописному альманасі «Метеор литературы» за січень 1826 р. знаходимо романтичну повість «Ожесточенный» і оповідання «Завещание», які були, на жаль, не підписані. Гоголь в одному із своїх листів до М. Прокоповича зазначав: «У тебе ж, судячи з твоїх шкільних, ще написаних у Ніжині повістей, є всі

ознаки оповідача. Слово твоє лилось плодovито і вільно, твоя проза була у декілька разів краща твоїх віршів і вже тоді була правильнішою, ніж нині моя».

Інтерес не лише до віршів, а й до прози проявляв М. Білевич, який згодом надрукував цікаві повісті, у яких відчувався потяг, як і у Гоголя, до демонології. Один із критиків про твори М. Білевича сказав, що в них є «щось російське – грубе, тяжке, мужицьке, але російське, національне».

Багатогранною була і творчість Нестора Кукольника, який, перебуваючи в гімназії, складав вірші, пісні, драми. Він користувався серед своїх товаришів особливою популярністю, хоча Гоголь до всього цього ставився скептично.

Багато гімназистів займалися перекладами з різних мов. До цього їх спонукали професори латинської мови і словесності С. М. Андрущенко, німецької словесності Ф. І. Зінгер, французької словесності І. Я. Ландражин.

Правий був Костянтин Базилі, який стверджував: «О тій порі література процвітала у нашій гімназії, і вже проявлялися таланти багатьох моїх товаришів: Гоголя, Кукольника, Миколи Прокоповича, Данилевського, Родзянка та інших, які залишилися невідомими з обставин їх життя чи ранньої смерті». Написання оригінальних творів, видання рукописних журналів і альманахів сприяли прилученню гімназистів до літературної творчості.

Хоча професор П. І. Нікольський чимало зробив для розвитку творчих здібностей гімназистів, він не зміг об'єднати навколо себе талановиту молодь і стати на чолі літературного життя гімназії. Не став ним і викладач латинської мови, письменник І. Г. Кулжинський (1803–1884), портрет якого розміщений на стенді. Під час роботи в гімназії в 1825–1829 роках, а потім і пізніше він писав вірші, повісті і романи, статті, які друкував у столичних журналах.

І. Г. Кулжинський сприяв публікації там і перших творів гімназистів. Він був досить плідним літератором. Проте до його творів гімназисти ставилися по-різному. Та й сам письменник досить скептично оцінював свою творчу спадщину, хоча займався літературною діяльністю до кінця життя. Він помер у Ніжині, коли йому було вже понад 80 років.

Гімназисти, які займалися літературною творчістю, групувалися навколо М. Гоголя і Н. Кукольника. Микола Гоголь притягував до себе інших своєю мистецькою майстерністю, умінням зацікавити і об'єднати хлопців, захопити їх творчою роботою.

Самойленко Т. В.

Літературна творчість Миколи Гоголя

М. Гоголь почав писати художні твори рано. Його літературні здібності були помітні уже у листах до рідних. Збереглося чимало і перших літературних спроб: вірш «Новосельє», елегія «Непогода», балада «Две рыбки». Відомо, що Гоголь писав поему «Россия под игом татар», уривок із якої під назвою «Битва при Калке» був надрукований у журналі «Метеор литературы» за 1826 р.

Для наступного номера цього журналу Гоголь підготував повість «Брати Твердиславичі», написану в романтичному дусі і присвячену життю давніх слов'ян.

М. В. Гоголь

Високий стиль, абстрактність подій не були сприйняті друзями Гоголя. «Перша прозова річ Гоголя, – згадував В. Любич-Романович, – була написана в гімназії і публічно прочитана на вечорі у Редкіна. Називалась вона «Брати Твердиславичі, слов'янська повість». Наш гурток розніс її нещадно і вирішив у той же час віддати її на знищення. Гоголь не опирався і не заперечував. Він зовсім спокійно розірвав свій рукопис на дрібні шматки і кинув у пічку, яка топилася. «У віршах вправляйся, – дружно порадив йому тоді Базилі, – а прозою не пиши: дуже вже безглуздо виходить у тебе. Белетрист із тебе не витанцюється, це вже видно тепер». Хоча, як зазначає П. Куліш, який збирав матеріали про Гоголя, ця повість була розміщена у журналі «Звезда», але не дійшла до нас, як і багато інших проб пера Гоголя. Гоголь продовжував писати. У нього виявляється особливий талант у написанні гумористичних творів. Г. Шапошников згадував: «Його веселі і смішні оповідання, його витівки і самі жарти, завжди розумні і гострі, без яких він не міг жити, до того були комічні, що й тепер не можу згадувати про них без сміху і задоволення». Це підтверджує і сам Гоголь. В «Авторской исповеди» він писав: «Казали, що я вмю не то що передражнити, але розгадати людину, тобто вгадати, що він повинен у таких і таких випадках сказати, з відтворенням самого складу і способу його думок і мовлення». Про це свідчать також і його вірші

«Акростих», присвячений Ф. Бородіну, епіграма «Насмешнику некстати», повість «Нечто о Нежине, или Дуракам закон не писан», уже згадувані нами драматичні сценки із малоросійського життя та інші твори.

*Церква св. Костянтина та Олени,
про відкриття якої М. Гоголь розповідає у повісті
«Нечто о Нежине, или Дуракам закон не писан».*

Худ. Ю.Савченко

Зустрічаються і вірші Гоголя, написані ним українською мовою:

Гицель – морда пороссяча,
Журавлині ніжки;
Той же чортик, що в болоті,
Тільки пристав різки.

Про потяг Гоголя до гумористичних та сатиричних замальовок свідчать і його листи, відіслані з Ніжина різним адресатам.

На стенді демонструються тексти окремих друкованих творів, написаних у гімназії, але опублікованих у Петербурзі в наступному 1829 році

Самойленко Т. В.

після завершення навчання у Ніжині. Це вірш російською мовою «Італія». Як приклад наведемо лише початкову строфу із 5:

Италия – роскошная страна!
По ней душа и стонет и тоскует;
Она вся рай, вся радости полна,
И в ней любовь роскошная веснует.

Бежит, шумит, задумчиво волна
И берега чудесные целует;
В ней небеса прекрасные блестят;
Лимон горит, и веет аромат.
(Журнал «Сын Отечества», 1829, №12).

**Обкладинка першого видання
поєми «Ганц Кюхельгартен».
1829 р.**

У травні 1829 р. пройшла цензуру і поема Гоголя «Ганц Кюхельгартен», яка була опублікована ним за власні кошти окремою книжкою під псевдонімом В. Алов. На стенді демонструється її обкладинка.

Гоголь розраховував на те, що вона принесе йому славу. Проте поема викликала критичні зауваження відомих діячів літератури, і Гоголь, зібравши всі примірники видання у книжкових магазинах, спалив їх. Залишилося лише кілька книжок.

Романтичний герой поеми, який хотів присвятити себе боротьбі за свободу Греції (на поч. XIX ст. греки підняли повстання проти турецьких поневолювачів), багато в чому відповідав прагненням самого автора твору, його благородним поривам і високим уявленням про призначення людини, про чесне служіння благу і добру громадянам.

Навіки з Україною

Благословен тот дивный миг,
Когда в поре самопознанья,
В поре могучих сил своих
Тот, небом избранный, постиг
Цель высшую существованья;
Когда не грез пустая тень,
Когда не славы блеск мишурный
Его тревожат ночь и день,
Его влекут в мир шумный, бурный,
Но мысль, и крепче и бодра,
Его одна объемлет, мучит
Желаньем блага и добра;
Его трудам великим учит.
Для них он жизни не щадит.
Вотще безумно чернь кричит:
Он тверд среди сих живых обломков.
И только слышит, как шумит
Благословение потомков.

Опис руїн стародавніх Афін, свідком яких був герой поеми Ганц, нагадує зображення картин, які з'явилися в гімназії ще за Гоголя. На них бачимо стародавні Афіни з їх Акрополем і Парфеноном. І гоголівські рядки вірша словесно малюють ці картини:

Печальны древности Афин,
Туманен ряд былых картин.
Облокотясь на мрамор хладный
Напрасно путник алчет жадный
В душе былое воскресить,
Напрасно силится развить
Протекших дел истлевший свиток, –
Ничтожен труд бессильных пыток.
Всегда читает смутный взор
И разрушенье и позор.

Як бачимо, рання творчість Гоголя розвивалась у тісних взаєминах із тими основними процесами навчальної і позааудиторної роботи, які проходили в Ніжинській гімназії вищих наук. Зовнішній вплив на творчість гімназистів мав індивідуальний характер, бо кожен сам обирав для себе об'єкт захоплення. І все ж варто не забувати, що це була епоха Пушкіна, час романтизму, тому гімназисти мимоволі знаходилися під впливом творчості великого поета.

Самойленко Т. В.

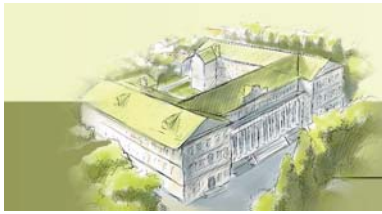

*Картини невідомого художника
із колекції Гімназії вищих наук, під впливом
яких знаходився М. Гоголь,
коли писав про героїчну боротьбу греків за сво-
боду. З деякими із них він зустрічався у Ніжині*

**Останній рік навчання Гоголя.
«Справа про вільнодумство»**

Самойленко Т. В.

Останній рік вжитті Миколи Гоголя був визначальним як у навчальному процесі, так і в його громадянській позиції. Тож на стенді розміщений портрет Гоголя-гімназиста, картина «Декабристи на Сенатській площі», титульна сторінка журналу «Полярная звезда», який видавав О. Герцен за кордоном, із зображенням п'яти страчених декабристів, картина художника А. Шкурка «Допит Гоголя-гімназиста у «справі про вільнодумство», фотокопії протоколів допиту гімназистів та інші матеріали, які дають можливість відтворити життя Гоголя в останній рік його навчання і розповісти про його участь у трагічній «справі про вільнодумство».

**Портрет
Гоголя-гімназиста**

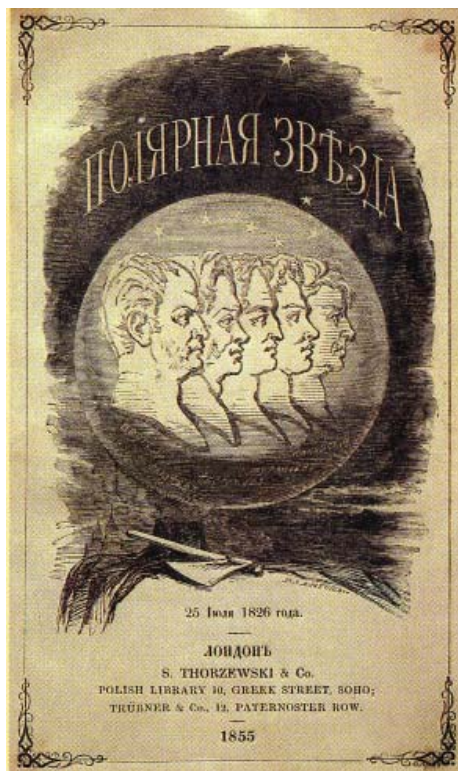

Декабристи на Сенатській площі.
Худ. К. І. Кольман. Акварель. 1830-і рр.

У 1826 р. І.С. Орлая перевели директором Ришельєвського ліцею в Одесі. Виконуючим обов'язки директора Ніжинської гімназії він залишив професора М. В. Білевича.

Проте попечитель гімназії О. Г. Кушельєв-Безбородько, приїхавши до Ніжина, призначив виконувати ці посадові обов'язки професора математики К. В. Шапалинського, що викликало невдоволення не лише М. В. Білевича, але й професора політичних наук, історика К. А. Мойсеєва, який також претендував на цю посаду. В цей же час професори М. В. Білевич, К. А. Мойсеєв, П. І. Нікольський, законовчитель П. І. Волинський і деякі інші виступили проти інспектора гімназії професора права М. Г. Білоусова, звинувативши його у потуранні студентам, зокрема у підтримці функціонування студентського театру, в читанні позапрограмових книжок тощо.

**Журнал
"Полярная звезда"**

Побіжно в цьому звинувачувались і професори К. В. Шапалинський, І. Я. Ландражин, Ф. І. Зінгер, С. М. Андрущенко, М. Ф. Соловійов.

Боротьба між цими двома групами викладачів загострилася, коли професор М. Г. Білоусов після екзаменів заявив про слабкі знання гімназистами юридичних наук, які читав старший професор політичних наук М. В. Білевич, людина бездарна, але яка набагато що претендувала. Він і очолив відкриту боротьбу проти М. Г. Білоусова і його прихильників, зокрема К. В. Шапалинського, звинувативши його у підтримці неправильної лінії інспектора, у слабкому керівництві навчальним процесом гімназії. До Петербурга і Харкова полетіли доноси. В хід пішли наклепи обмовляння. Друга половина 1827 р. – це час безперервних персональних справ, неприємних розмов, обвинувачень, у які були втягнуті всі викладачі і студенти.

Під час попереднього аналізу конспектів студентів і лекцій викладачів з'ясувалося, що деякі з них користувалися посібниками і книгами, які були не затверджені міністерством, а студенти читали заборонені твори.

Навіки з Україною

Серед гімназистів ходили вірші, спрямовані проти царської сім'ї:

О Боже, коль еси,
Всех царей с грязью меси,
Мишу, Машу, Колю и Сашу
На кол посади.

Відомий дослідник творчості Гоголя С. Машинський, розбираючи папери, пов'язані зі «справою про вільнодумство», наштовхнувся на вірш, під яким був підпис «Кондратий Рылеев», але насправді він не належав поету. Це була підробка «під Рилеева». Ось його текст:

Друзья мои, друзья свободы,
За что, за что от первых дней
Мы стонем под ярмом цепей,
Не слышим голоса природы.
За что России гражданин
Подавлен рабством безрассудным?
Он мученик, неволи сын –
Он презрен небом правосудным.
Чего ж нам ждать еще, друзья,
Чего же медлить, быстры годы,
Давно, давно душа моя
Пылает пламенем свободы
Идем бесстрашною толпой
На зов полуслепого счастья,
Расторгнем сильною рукой
Гнилые узы самовластья.

Гімназист Є. Філіпченко під час допиту у справі про вільнодумство вказував на те, що цей вірш розповсюджувався серед гімназистів. Висловлювалася думка, що його написали О. Данилевський, М. Прокопович і П. Мартос. Проте це не було доведено. І все ж П. Мартоса й О. Данилевського відрахували з гімназії за читання недозволених книг. Це ж саме хотіли зробити і з М. Прокоповичем, але хмара кари пройшла мимо. Батькам О. Данилевського все ж вдалося поновити сина у гімназії через рік.

Майже 200 років пройшло з того історичного часу, а Росія і сьогодні залишилася гнобителем свободи, країною, яка зі своєю політичною програмою виступає душителем інших народів, іде на шлях розв'язання кровавої війни, яка породжує смерті, руйнації міст і сіл, пам'ятників історії, культури, храмів. А це все спонукає український народ, проти якого розв'язала нинішня Росія, жорстоку війну встати живою стіною проти варварів, насильників і відстояти свою святу свободу і державну незалежність.

У жовтні 1827 р. у гімназію приїхав новий директор Д. Е. Ясновський (1769–1840), який був типовим чиновником. Він почав розбиратися

Самойленко Т. В.

у ситуації, яка склалася в гімназії між викладачами. З 29 жовтня до 3 листопада 1827 р. проводилися допити студентів у присутності членів Конференції. М. Гоголь, Н. Кукольник і деякі інші гімназисти встали на захист М. Г. Білоусова, який користувався у студентів популярністю як людина чесна, благородна, талановита, хоча і трохи високомірна. Гоголь часто бував дома у професора, що викликало підозру у М. В. Білевича і налаштувало його вороже до юнака. Це підтверджують і оцінки, які ставив професор Гоголю за успіхи у навчанні і за поведінку.

*Допит Гоголя
по "справі про вільнодумство"
Худ. А. Шкурко*

Самойленко Т. В.

У гімназії атмосфера серед професорсько-викладацького складу загострювалася ще більше. З 17 до 29 травня 1828 р. директор Д. Е. Ясновський особисто повторив допит, під час якого деякі студенти, в тому числі і Кукольник, відмовилися від своїх попередніх свідчень. Деякі з них підтвердили факти, пов'язані з розповсюдженням професорами позапрограмової літератури. Все це було пов'язане з тим, що студенти боялися за результати випускних екзаменів і були стурбовані своїм майбутнім. Проте і це не зняло напруги.

Епізод допиту Гоголя директором гімназії відобразив на двох своїх картинах заслужений художник України А. Шкурко. Одна з них демонструється на стенді. В центрі полотна перед чиновником і священником стоїть Гоголь-гімназист. У його погляді виражена тверда впевненість, що він нічого не скаже проти своїх улюблених професорів, щоб не скомпрометувати їх діяльність. На цьому полотні інтер'єр виписаний краще, ніж на ескізі 60-х рр.

“Справа про вільнодумство”.

Худ. А. Шкурко

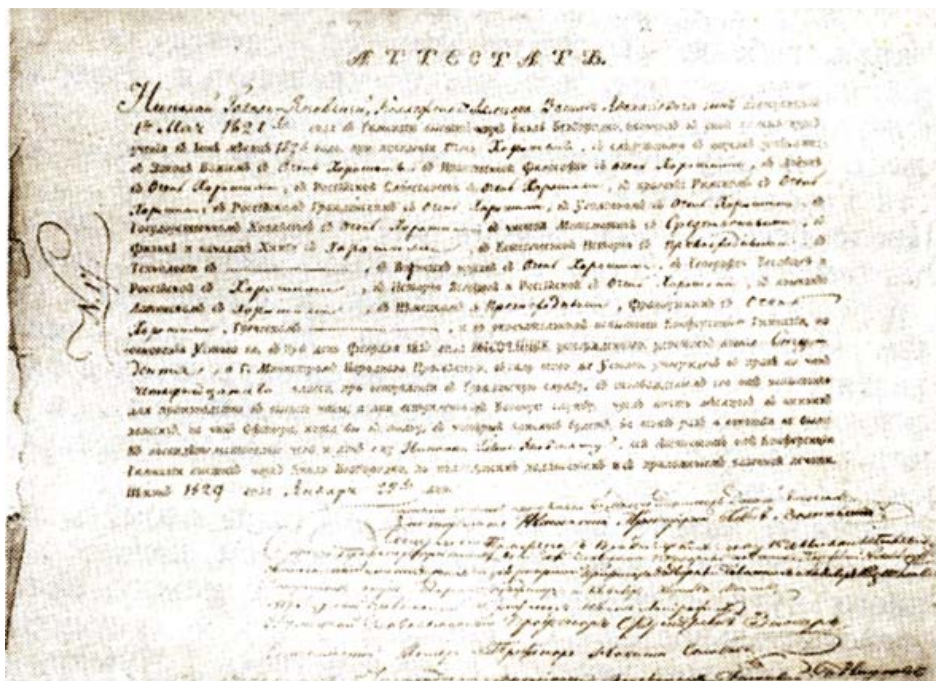
У таких умовах М. Гоголь і його товариші складали річні і державні екзамени. Із 26 предметів, які Гоголь вивчав у 9 відділенні, 21 склав на «відмінно» і «добре». Успішними були і випускні екзамени. Звичайно, не всі предмети однаково давалися Гоголю, складніше було з математикою і мовами. У нього не було нахилів до вивчення мов. Проте Гоголь старався.

Навіки з Україною

І те, що він отримав на випускному екзамені з латинської і французької мови відмінні, а з німецької – добру оцінку, спростовує твердження його вчителя латинської мови у молодших класах І. Г. Кулжинського про те, що майбутній знаменитий письменник погано вчився і що гімназія йому нічого не дала.

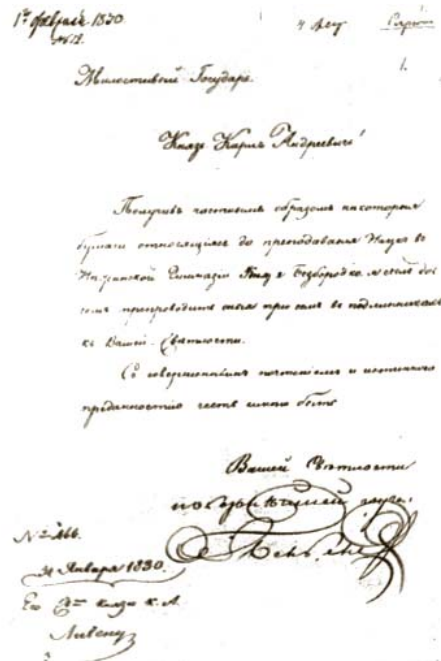
Відомості, які збереглися у ніжинському архіві, свідчать, що в останні роки, усвідомивши своє призначення в житті, Гоголь намагався вчитися добре. На жаль, під час виведення середнього річного балу оцінку, виражену дробом, під час переведення її у ціле число зменшили, тоді як іншим студентам збільшили. Тому замість 11 балів у Гоголя виявився підсумковий бал 10. Це ж спостерігалось і у деяких інших студентів. Реакційно налаштовані професори не забули того, як наполегливо Гоголь захищав під час допиту професора М. Г. Білоусова. Ця різниця в один бал відбилася на визначенні класного чину. Студентам, які мали загальний бал 12–11, надавали чин 12 класу і звання кандидата, а тим, хто мав 10–9 балів, – чин чотирнадцятого класу і звання студента. Так завершив Гоголь навчання у Гімназії вищих наук кн. Безбородька, навчальному закладі, якому залишалося існувати уже не довго.

**Атестат про закінчення М. В. Гоголем
Ніжинської гімназії вищих наук**

Самойленко Т. В.

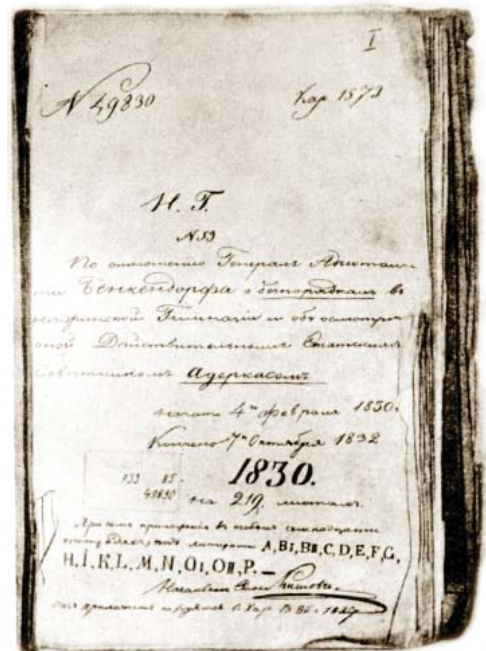

Розпорядження шефа жандармів Бенкендорфа К. А. Ливену

Чиновник із столиці допитав усіх викладачів і студентів, зібрав необхідні документи, пояснення, конспекти, рукописні альманахи і журнали, ознайомився з життям гімназії і зробив політичні висновки. 26 жовтня 1830 р. Микола I, який після виступу декабристів у 1825 р. та повстання у Польщі у 1830 р. боявся будь-якого вільнодумства і жорстоко розправлявся з ним, розглянувши доповідню Ливена, наклав резолюцію:

«Погоджуюсь; тих же професорів, що не росіяни, вислати за кордон. Росіян же вислати за місцем народження, віддавши їх під нагляд поліції».

У лютому 1830 р. міністр освіти К. А. Ливен за дорученням шефа жандармів Бенкендорфа направив до Ніжина члена Головного управління училищ дійсного статського радника Е. Б. Адеркаса з метою вивчити «моральні якості і педагогічні здібності професорів, а також і моральність і дух учнів, щоб мати можливість застосувати належні заходи до використання зла, якщо дійсно існує».

Донесення чиновника Є. Б. Адеркаса

-182

По Указу Его Величества Государя
Императора Николая Павловича Самодержца
Всехросейского

и прошу, и прошу, и прошу.

Профессорамъ сего, бывшей Императорской Академии
Юридическихъ наукъ Императорской Высшей школы наукъ въ Кьѣвѣ
Бессорбачко Николаю Александровичу сына Соловцова, поступивше
въ службу по этой Академии съ 27-го числа Мая 1825-го года,
и сего 1822 года Ковбры 10-го числа въ отставку
Высочайшаго Его Императорскаго Величества
повеления съ 26-го числа Сентября 1822 года
и сего 1820 года даткою, отлучивше отъ должности за
друзьями въѣздомъ на южнѣе отъѣздъ, чтобы и въ
оно время не мѣша было служить въ службу по
указанному ведомству, и чтобы отлучивше отъ
своего сана родины, съ отъѣздомъ подѣ присягнувъ
Присяжи. По утверженіи сего сего и дано Ему Высочайше
за надлежавшимъ наградами и по прошествіи
Императорскаго повеленія въ Высочайшемъ секретѣ
Императора 1820 года Ковбры 22-го числа

Подписали: надлежитъ.

Императоръ Николай Павловичъ.

Секретарь Императорской Академии Наукъ Николай Павловичъ.

По подлинному вѣру: Секретарь Конференціи Профессоръ
Павелъ Ивановичъ Ковбры

**Посвідчення, видане проф. М. Г. Білоусову
22 листопада 1830 р. про звільнення його з гімназії**

Таким чином, були звільнені зі своїх посад і відправлені в різні місця проживання професори К. В. Шапалінський, М. Г. Білоусов, І. Я. Ландражин, Ф. І. Зінгер. У 1832 р. був звільнений з посади і професор С. М. Андрущенко. Гімназія вищих наук позбулася кращих своїх викладачів. Так завершилася «справа про вільнодумство».

Самойленко Т. В.

Професори М. В. Білевич, К. А. Мойсеєв, П. І. Нікольський і деякі інші мали б торжествувати. Але вони не досягли бажаного. Донощик і користолобець, що мав лише меркантильну мету, М. В. Білевич так і не обійняв посаду директора. Більше того, через деякий час всі «борці за справедливість» самі змушені були шукати місце роботи, бо у 1832 р. Гімназія вищих наук була реорганізована у Фізико-математичний ліцей, де їм місця не знайшлося.

Без глибокого знання життя Гоголя ніжинського періоду не можна до кінця зрозуміти як процес роботи письменника над творами, написаними у перші роки після закінчення гімназії («Вечори на хуторі біля Диканьки», «Миргород»), так і наступні. Вже неодноразово відзначалося, що ніжинські враження знайшли відображення в «Ревізорі», «Мертвих душах» та інших творах Гоголя, яким і присвячений останній стенд.

Скульптура С. Меркулова «Гоголь», яка розташована в ніші стіни, немовби об'єднує два етапи в житті і творчості письменника – ніжинський і петербурзький. Скульптор створив фігуру Гоголя на весь зріст у дорожньому плащі з відкритою головою, у руці – книжка. З юнацьким натхненням дивиться він уперед.

М. Гоголь.
Скульптор С. Меркулов

Навіки з Україною

На останньому стенді демонструються матеріали, ілюстрації художників про творчість Гоголя в наступні періоди його життя і творчості. Матеріал стенду дає можливість розкрити і ніжинські ремінісценції в «Сорочинському ярмарку», «Тарасі Бульбі», «Ревізорі», «Мертвих душах» та інших творах письменника. Ніжин навіки увійшов у свідомість Гоголя.

*Стенд сучасного музею М. Гоголя,
присвячений 30–40-м рр. творчості письменника*

Самойленко Т. В.

У центральній частині музею розташований комплекс стендів у вигляді пантеону.

У внутрішній його частині знаходиться посмертна маска Гоголя, виконана скульптором М. Ромазановим, а також вінки та інші матеріали, які пов'язані з увіковіченням пам'яті великого письменника.

*Центральні стенди музею
М. Гоголя*

У пантеоні знаходиться виконаний М. Шустом макет пам'ятника Гоголю, відкритого у місті у 1881 р.

На зовнішніх стендах пантеону розміщені фотоматеріали з теми «Тут скрізь витає дух Гоголя»: фотографії пам'ятників Гоголя у центрі Ніжина (1881 р., скульптор П. Забіла) та на території університету (1975 р., скульптор М. Гриншпун), центральної гоголівської вулиці, меморіальних дощок, сценки виступів студентського театру на гоголівські теми, засідань наукових конференцій тощо. Тут виставлені оригінальні фотографії майстрів своєї справи заслуженого працівника культури України І. Д. Довгоброда і доцента, призера багатьох міжнародних виставок Т. Д. Пінчук.

Навіки з Україною

Інтер'єр музею доповнюється меблями ХІХ ст.: велике трюмо, обрамлене широкою рамкою з міцною фігурною нижньою частиною для укріплення на підлозі, яке свідчить про особливості стилю меблів ХІХ ст.

Самойленко Т. В.

Інтер'єр музею М. Гоголя

Великий письмовий стіл, покритий зеленим сукном, поруч – два крісла, виготовлені у пер. пол. XIX ст., а також письмові прилади, туалетний столик, кабінетна шафочка («кабінет» XIX ст.), зроблена у дусі традицій відомого французького майстра Шарля Артура Буля.

Навіки з Україною

У музеї також демонструються гіпсові та фарфорові статуетки героїв гоголівських творів: «Сорочинський ярмарок», «Тарас Бульба», «Мертві душі».

Герої гоголівських творів

Самойленко Т. В.

Доповненням до основної експозиції можуть бути картини художників С. Шишка «Пам'ятник М. Гоголю в Ніжині», В. Волкова «Гоголь у Василівці», А. Шкурка «Гоголь слухає бандуриста», В. Какала «Гоголь читає свої твори у Графському парку», С. Зінченка «Ніжинська Гімназія вищих наук на початку ХІХ ст.» та інші.

«Пам'ятник М. Гоголю в Ніжині»

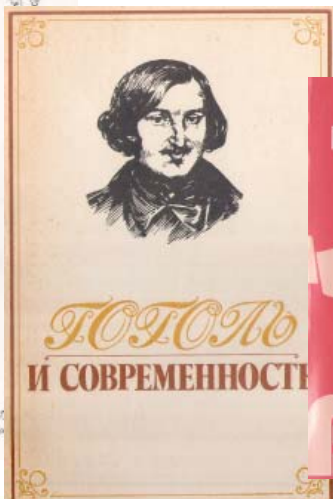
Худ. С. Шишко

Спадщина М. Гоголя в дослідженнях ніжинців

Увесь музейний комплекс з приміщенням самої Гімназії вищих наук, Гоголівською аудиторією, Гоголівським науково-методичним центром, який очолює професор П. В. Михед, з його «Гоголезнавчими студіями», науковим збірником «Література та культура Полісся» (засновник і головний редактор з 1990 р. проф. Самойленко Г. В.), де друкуються основні праці дослідників спадщини М. Гоголя, а також монографії гоголезнавців дають можливість відтворити дух гоголівського часу, показати відвідувачам музею юного Гоголя в усій багатогранності його життя і творчості.

На окремому стенді демонструються праці вчених-ніжинців професорів та доцентів кафедр мови і словесності, які, починаючи з 1979 р., після Всесоюзної наукової конференції, присвяченої 170-літтю від дня народження письменника, розпочали системне, фундаментальне вивчення спадщини автора «Вечорів ...» та «Ревізора» як ніжинського періоду, так і подальших етапів його участі в літературному та суспільному процесах. Було проведено понад 10 Гоголівських конференцій, видано більше 20 спеціальних наукових збірників, захищено 15 докторських та кандидатських дисертацій на гоголівську тематику, надруковано понад 30 колективних монографій та посібників, серед них «Гоголь і сучасність: творча спадщина письменника в русі епох» (К., 1985), «Спадщина Гоголя і сучасність» (К., 1988), «Творчість М. В. Гоголя і сучасність» (Ніжин, 1989), «Гоголь і світова культура» (К., 1994), «Літопис життя і творчості М. В. Гоголя (1809-1828 рр.)» (Ніжин, 2002) та інші.

Самойленко Т. В.

Ніжинський період життя і творчості М. Гоголя знайшов відображення в книгах проф. Г. В. Самойленка та доц. О.Г. Самойленка «Ніжинська вища школа: від Гімназії вищих наук до університету» (Ніжин, 1995, 1999, 2000),

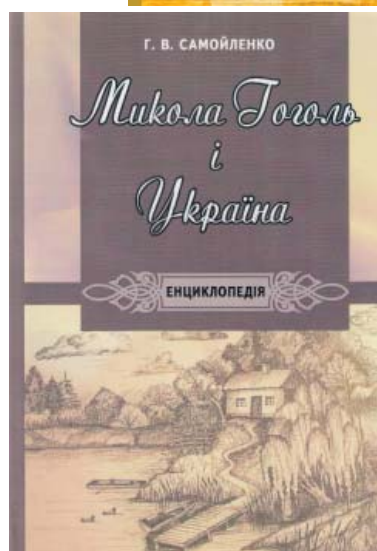

*Самойленко
Григорій Васильвич*

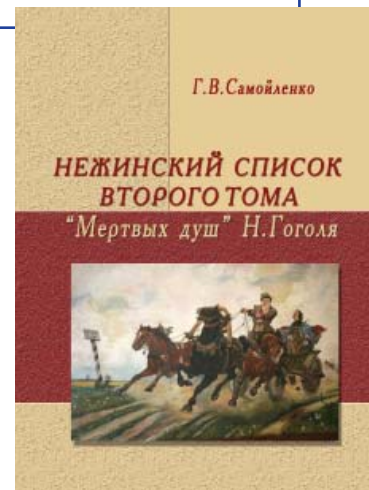
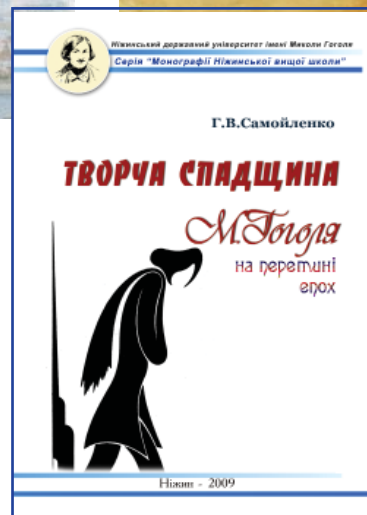
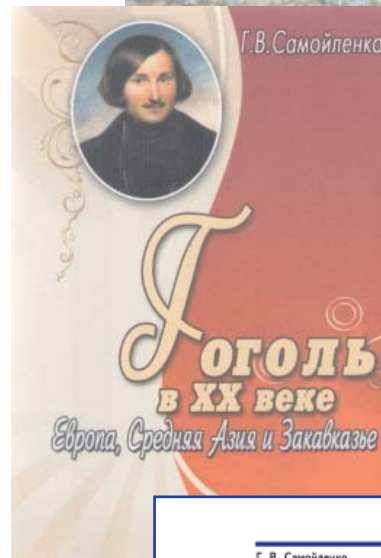
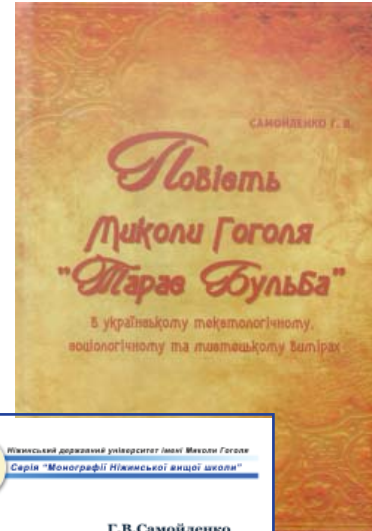
*Самойленко
Олександр Григорович*

«Ніжинська вища школа: сторінки історії» (Ніжин, 2005), «Ніжинська вища школа у спогадах студентів та викладачів» (у 2-х тт.) (Ніжин, 2015), «Ніжинська вища школа у життєвих і творчих долях її випускників» (у 2-х тт.) (Ніжин, 2020), а також одноосібних виданнях проф. Г.В. Самойленка «Ніжинська філологічна школа. 1820-1990» (Ніжин, 1993), «Ніжин – місто юності Гоголя» (Ніжин, 2002), «Микола Гоголь і Ніжин» (Ніжин, 2008), «Творча спадщина М. Гоголя на перетині епох» (Ніжин, 2009), «Гоголь у ХХ столітті. Європа, Середня Азія й Закавказзя» (Ніжин, 2009), «Ніжинський список другого тому «Мертвих душ» М. Гоголя» (Ніжин, 2012), «Хроніка написання другого тому «Мертвих душ» (Ніжин, 2012), «Повість Миколи Гоголя «Тарас Бульба» в українському текстологічному, соціологічному та мистецькому вимірах» (Ніжин, 2018), «Микола Гоголь і Україна. Енциклопедія» (Ніжин, 2020) та інші.

Самойленко Т. В.

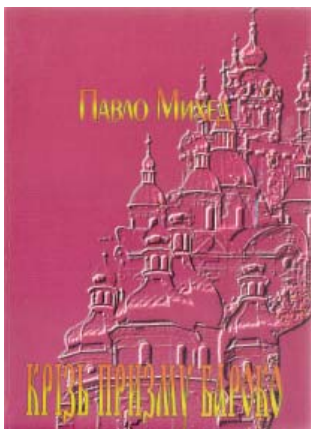
Навіки з Україною

Виділяються також своєю науковою ґрунтовністю праці проф. П. В. Михеда: «Пізній Гоголь і бароко: українсько-російський контекст» (Ніжин, 2002), «Крізь призму бароко. Статті різних років» (Київ, 2002), «Микола Гоголь: українська бібліографія» (Ніжин, 2009, у співавторстві).

*Михед
Павло Володимирович*

Серед інших авторів стали помітними й праці професора О. Г. Ковальчука «Гоголь: буття і страх» (Ніжин, 2002),

*Ковальчук
Олександр Герасимович*

Самойленко Т. В.

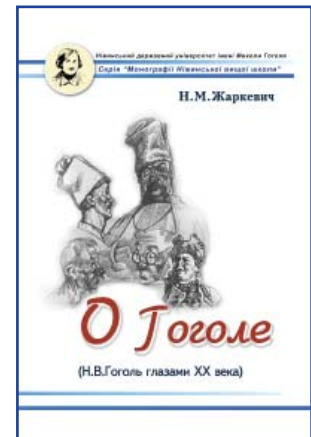
доцентів Н. М. Жаркевич «Про Гоголя (М. В. Гоголь очима ХХ століття)» (Ніжин, 2009), К. П. Ісаєнко «Микола Гоголь і Пантелеймон Куліш: два українські світи» (Ніжин, 2015),

**Жаркевич
Наталія Михайлівна**

**Ісаєнко
Катерина Петрівна**

Ю. В. Якубіної «Гоголь і Гімназія вищих наук: біографічний та ейдологічний виміри» (Ніжин, 2012 р.), а також колишньої аспірантки

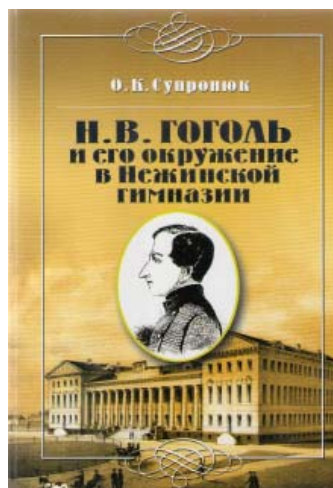
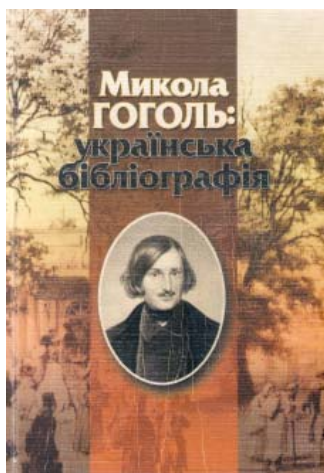
**Якубіна
Юлія Василівна**

Навіки з Україною

кафедри літератури, кандидата філологічних наук О. К. Супрунюк «М. В. Гоголь і його оточення в Ніжинській гімназії», «Літературне середовище раннього Гоголя» (обидві, Київ, 2009).

Члени кафедри мови

Самойленко Т. В.

Викладачі кафедри мови проф. Н.М.Арват, доценти Н.О.Бондар, Л. І. Гетман, Н.І. Клипа, В.О. Сидоренко та інші видали декілька спільних цікавих досліджень, присвячених мові окремих творів М. Гоголя: «Вій» (Ніжин, 2009), «Тарас Бульба» (Ніжин, 2012), «Повість про те, як посварився Іван Іванович з Іваном Никифоровичем» (Ніжин, 2015), «Сорочинський ярмарок» (Ніжин, 2016), «Вечори на хуторі біля Диканьки» (Ніжин, 2020) та інші під загальною рубрикою «Лінгвостилістичний аспект».

До цього переліку основних праць ніжинців можна додати ще декілька сот статей, які з'явилися у різних наукових виданнях.

Таким чином, цей перелік наукових праць лише останніх років викладачів Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя засвідчив, що в Ніжині функціонує потужна наукова гоголезнавча школа.

Українськість Гоголя

Нині у складний військовий час, коли Росія напала на Україну, щоб знищити її народ, знову загострилось питання, а чий М. Гоголь письменник Росії чи України? І слід зауважити, що це питання не нове?

Ім'я Миколи Гоголя в українській науковій літературі, починаючи із другої половини XIX ст. і до нашого часу, сприймається і оцінюється по-різному: від твердження «він наш» (Яременко, 1922) до різкого несприйняття «свого» і звинувачення у зрадництві (Липа, 1935). І це не випадково, бо автори цих протилежних оцінок виходили із своїх власних поглядів та трактувань творів письменника чи його висловлювань та поведінки.

Звичайно, на формування парадигми сприйняття Гоголя впливало і впливає багато різноманітних чинників, що торкаються громадсько-політичного, релігійного, національного і навіть суб'єктивного спрямування. І все ж при неупередженому підході до оцінки реальних фактів біографії письменника, характеру написання ним літературних творів, осмислення їх ідейного спрямування і художньо-образного їх оформлення, надзвичайно оригінальної гоголівської мови та інших чинників, що торкаються його потягу до українського оточення, можна з впевненістю стверджувати, що перед нами стоїть українець. І це підтверджували росіяни з його оточення, які неодноразово заявляли, що «хохлацька душа» Гоголя все-таки переважала «великоруську» як у його творчості, так і в повсякденному житті, яке особливо проходило за межами України: чи це було в столицях імперії, чи в Італії, Німеччині, Франції, Палестині.

Гоголь завжди залишався собою, не соромився бути українцем. Меморіальна література про Гоголя демонструє багаточисельні приклади, які підтверджують прояви українства у різних життєвих ситуаціях, чи це застольні українські пісні, виконані з «ніжинськими однокоритниками» в Петербурзі, чи разом з О. Бодянським, М. Максимовичем, М. Щепкіним у Аксакових, чи дискусії серед українців в Італії, с поляками у Франції тощо. Тож сприймаєш як реальне свідчення дослідника творчості письменника І. Мандельштама, що «у Гоголя в душі зберігався куточок, де він жив лише життям малороса» (Мандельштам, 1902).

О. Бодянський М. Максимович

М. Щепкін

Самойленко Т. В.

Це можна підтвердити багатьма конкретними проявами письменника. Так, у листі до свого знайомого московського поета І.І. Дмитрієва із Василівки Гоголь у 1832 р. з боєм писав:

«Тепер я живу в селі цілковито такому, яке змальоване незабутнім Карамзіним. Мені здається, що він копіював малоросійське село; настільки фарби його яскраві й подібні до тутешньої природи. Чого б, здається, не вистачало цьому краю? Повне, розкішне літо! Хліба, фрукти, усього рослинного погубель! А народ бідний, маєтки розорені й недоїмки невиплатні ... зізнаюсь, мені дуже сумно було дивитися на розлад маєтку моєї матері ...» (Гоголь, 1937–1952, Т. 10, № 146).

І в цих словах відчувається біль не лише за своїх односельців, а й за весь тодішній український народ. Гоголь, працюючи над текстом другого тому «Мертвих душ», намагався зробити деякі конкретні поради відносно покращення життя селян, але побутування в сільських садибах ще довго залишалося без змін. І Гоголь переживав, близько брав все це до серця.

Григорій Галаган, відомий український діяч, який проживав в Італії разом з Гоголем в одному домі і часто зустрічався з письменником, повідомив про одну важливу деталь, що торкалася вищесказаного:

«Про нашу з ним рідну Малоросію Гоголь ніби уникав говорити. Наскільки я пам'ятаю, він ставився лише з особливою любов'ю до наших пісень і одного разу, говорячи про Малоросію взагалі, сказав: «Я б, здається, не міг там жити, мені б було жалібно, і я б дуже страждав». Ми тоді говорили про сучасний стан нашого народу і нашого суспільства» (Записка Галагана, 1984).

Цим, мабуть, і пояснюється його довготривале проживання за кордоном і, зокрема, в Італії. І це не дивно, бо Гоголь з малих років виховувався в українському середовищі, увібрав у себе все те краще, що було з його славного історичного роду, народної пісенної творчості та повсякденного життя не лише Василівки, а й Ніжина, де він 8 років проживав, навчаючись у Гімназії вищий наук кн. Безбородька і спілкуючись із ніжинцями у повсякденному житті, у Миргороді. Сорочинцях та інших місцях Полтавщини, Чернігівщини, Київщини. Це справді було його близьке і рідне. М. Максимович у листі до Павла Галагана писав:

«Що Гоголь достовірно знав історію Малоросії, мову і пісні її народу і все народне життя її, і розумів їх глибше і вірніше багатьох новітніх письменників малоросійських, то відомо мені безумовно і достовірно, як по колишніх його зайняттях, особливо 1834 і 1835 р., так і по його бесідам зі мною 1849 і 1850 рр.» (Максимович, 1858).

Навіки з Україною

Гоголь мріяв жити в Україні, коли подавав заяву працювати у щойно відкритому Київському університеті. І до свого земляка професора М. Максимовича він звертався:

«Киньте справді Кацінію, та їдьте в Гетьманщину. Я сам думаю те саме зробити й наступного року гайнути звідси. Дурні ми, далєбі, як подумати гарненько! Навіщо й кому ми жертвуємо всім? Ідьмо в Київ».

А у листі до Пушкіна зазначає: «Я захоплююсь наперед, коли уявляю, як закипить праця моя в Києві. Там я вивантажу з-під спуду багато речей із яких я не все ще читав Вам. Там закінчу я історію України».

Але обставини склалися так, що його мрія не здійснилася, і він був змушений виїхати за кордон.

Так історично склалося, що багато представників творчої інтелігенції України своє життя пов'язували з столицями Росії Москвою, а пізніше з Петербургом. Ця традиція склалася ще з XVII ст. з часів Ф. Прокоповича, С. Яворського та інших знаних церковних і культурних діячів. Ця ж традиція утверджувалася і в XVIII ст. і особливо у XIX ст. Тож поява Гоголя в Санкт-Петербурзі була типовою для освіченого молодого покоління українців, бо кожному хотілося влаштуватися там, щоб забезпечити своє життя. І спроби Гоголя працювати чиновником та викладачем університету були лише першими кроками до письменницької діяльності, яка, на жаль, його не забезпечувала матеріально. Але це було його покликанням і без нього він не міг жити. Перші твори М. Гоголя вразили тодішніх читачів своєю оригінальністю, пісенністю і душевною теплотою.

«Как упоителен, как роскошен летний день в Малороссии! Как томительно жарки те часы, когда полдень блещет в тишине и зное и голубой неизмеримый океан, сладострастным куполом нагнувшийся над землею, кажется, заснул, весь потонувши в неге, обнимая и сжимая прекрасную в воздушных объятиях своих!» (Гоголь, 1937–1952, т. 1, с. 111).

Так міг виразити свої почуття лише українець, зачарований красою рідного краю, проявляючи свою любов до Вітчизни й відчуття нерозривного зв'язку зі своєю предківщиною. Чи хтось міг краще оспівати любов до рідної землі, ніж це зробив своїми «Вечорами на хуторі біля Диканьки» українець Микола Гоголь?

Самойленко Т. В.

Філологи-мовознавці, звертаючись до мови перших збірників творів Гоголя, стверджують, що це була мова не російська. Звичайно, письменник писав свій твір російською, як це вимагали соціальні умови того історичного часу, але як українець, що увібрав в себе свою рідну мову і думав нею, тож по-українськи він і передав свої думки начебто російською, а насправді дотримуючись правопису і синтаксису українського.

Перейшовши згодом на мислення російськомовне, Гоголь відходить від ліризму, мелодійності, характерного для українського мовлення, і насичує мову російську побутово-чиновницькою лексикою петербурзьких повістей, а також глибоким сарказмом, «сміхом крізь сльози» в «Ревізорі» та «Мертвих душах». І з цією мовою та проблемами офіційна Росія прийняла Гоголя як свого літератора, назвавши його «великим русским писателем». Але українець Гоголь не став росіянином, і це підтвердило його життя в наступні роки, яке проходило у переважній своїй більшості за кордоном. Хоча слід погодитися з тим, що Гоголь сприяв розвитку російської літератури, стоїть поруч з іменами О. Пушкіна, М. Лермонтова, О. Грибоєдова, сприяв утвердженню критичного реалізму. Але при цьому велич і значущість Гоголя для українського народу не применшувалася, а, навпаки, звеличувалася, бо син України своїми творами став близьким багатьом народам світу і вплинув на розвиток їх літератур.

При цьому виникає питання: а кого зобразив у своїх творах М. Гоголь? Відомий гоголезнавець Юрій Барабаш стверджує, що географічне середовище Гоголя було досить обмежене – Полтавщина, Ніжин, Чернігівщина та деякі інші окремі регіони. У Росії Гоголь, крім Москви і Петербургу, переважно бував у маєтках та на дачах своїх приятелів, а його подорожні враження були переважно від поїздок по території України і Росії. Тому і герої гоголівських творів здебільшого із цієї місцевості.

Яке ж місце в творах Гоголя займають українці? Вони складають переважну більшість героїв збірників «Вечори на хуторі біля Диканьки» та «Миргород». Майже всі дійові особи у «Ревізорі» – теж українці, бо це типові мешканці Ніжина та Миргорода. Про що свідчили читачі твору. На запитання журналіста В. Гілятовського:

«Чи любили тут М. Гоголя після того, як його твори з'явилися у друці?», землячка письменника N відповіла: «Хто попав до нього під перо, ті ще й як не любили! Особливо миргородські чиновники: адже весь «Ревізор» з них списаний. І співрозмовниця вказала на деяких прототипів: «Городничий списаний з Миргородського городничого Носенка, а почтмейстер – з почтмейстера Мамчина. Всі тоді себе пізнавали. Портрети були точнісінькі. [Гілятовський В. Вибрані твори у 3 т. 1959–1961. Т. 2 С. 380]

Й сама ідея «Ревізора» йде не лише від пушкінської розповіді про літератора Свінїна, а й дорожніх пригод «ніжинських однокоритників» Гоголя О. Данилевського та І. Пашенка, які у 1835 р. їхали із Києва до Москви, використавши ідею умовного ревізора, показуючи подорожню М. Гоголя з визначенням посади «ад'юнк-професор», яку сприймали як «ад'ютант його імператорської величності», отримуючи при цьому без черги для проїзду коней.

Та й жанр комедії, яку полюбляв М. Гоголь, іде від аматорського гімназійного театру, у якому провідну роль відгравав майбутній драматург, граючи у п'єсі Д. Фонвізіна «Недоросток» та комедійних сценках із українського життя, які він писав сам чи з М. Прокоповичем.

Але у своїй комедії «Ревізор» письменник зобразив типових персонажів не лише невеличких містечок, яким був Ніжин та Миргород, а й губернських міст як Полтава та столиць.

Гоголь, як свідчив він сам, у п'єсі «зібрав в одну купу все дурне в Росії, яке я тоді знав, усі несправедливості, які робляться в тих містах і в тих випадках, де більш за все вимагається від людини справедливість, і за одним разом посміятися над всім» (Гоголь, 1937–1952, Т. 8. с. 455).

Своїх героїв із «Мертвих душ» М. Гоголь також зустрів на батьківщині. Та й сама сюжетна основа була українською, про що свідчать спогади Марії Григорівни Анісімової-Яновської, родички Гоголів-Яновських, яка стверджувала, що «задум написати «Мертві душі» взятий Гоголем від мого дядька Пивинського. У Пивинського було 200 десятин землі і 30 селян, дітей 5. Вдосталь жити не можна, але Пивинські володіли винокурнею. Тоді в багатьох поміщиків були свої винокурні. Акцизів ніяких не було. Раптом почали роз'їжджати чиновники і збирати відомості про всіх, у кого були винокурні. Пішли розголоси про те, що у кого нема 50 душ селян, той не може курити вино. Задумались тоді дрібнопомісні, хоч умирай без винокурні. А Харлампій Петрович Пивинський хлопнув себе по лобі і сказав: «Еге! Не додумались!» і поїхав у Полтаву і вніс за своїх померлих селян оброк, начебто за живих. А так як своїх та ще з померлими не вистачало, набрав він у бричку горілки і поїхав по сусідах і накупляв ще за цю горілку мертвих душ і записав їх собі і зробився за паперами володарем п'ятдесяти душ і до самої смерті курило вино і дав тему Гоголю, який бував у Федунках, садибі Пивинського, у 17 верстах від Яновщини; крім того, уся Миргородщина знала про мертві душі Пивинського» (Русская старина, 1902).

Можна нагадати і про іншого героя із «Мертвих душ» – Плюшкіна, який увібрав у себе риси поміщика Федченка (Дунин, 1913).

Самойленко Т. В.

У листі до В. Жуковського Гоголь писав 12 листопада 1836 р. про «Мертві душі»: *«Дуже велике моє творіння і не швидко буде кінець його. Що повстануть проти мене нові стани і багато різних панів, але що ж мені робити! Уже доля моя така – ворогувати з моїми земляками. Терпіння! Хтось незримий пише переді мною могутнім жезлом. Знаю, що моє ім'я після мене буде щасливішим за мене, і нащадки тих же земляків моїх, можливо, з очима, вологими від сліз, проголосять примирення моїй тіні ...»* (Гоголь, 1937-1952, т.11, №32). Як бачимо, Гоголь помилився!

Про українські витоки багатьох гоголівських героїв неодноразово свідчили і вітчизняні літератори. Нагадаємо лише одне із них – І. Нечуя-Левицького:

«Поет навіть може бути й тоді національний, коли описує зовсім чужий світ, але дивиться на нього очима свого народу і коли почуває й говорить так, що співвідчизникам його здається, ніби це почувають і говорять вони самі».

І це його національна позиція. Він на все дивиться очима українця.

«Між його типами, ніби великоруськими, є багато типів зовсім українських, до котрих не догляділись великоруські критики, не розуміючи ні язика, ні характеру, ні національності українців. Гоголів Манілов, м'який, делікатний, з багатьма мріями в голові, ледачий і разом сердечний – це щирий українець, а не кацап. Таких солодких людей ми не знаходимо в великоруській літературі після Гоголя. Гоголева Коробочка нагадує скоріше старосвітську полтавську поміщицю, а ще більше стару попадю, а не кацапку. Собакевич – це чисто полтавське або чернігівське неповертайло, тільки не великоруське ...» (Українство, 1998, с. 86).

Подібні паралелі, що торкаються теми «Гоголь і Україна», можна поповнювати все новими й новими цікавими фактами.

При цьому слід пам'ятати і слова М. Гоголя, сказані ним у статті «Кілька слів про Пушкіна»Ю де він пише:

Проблема українства Гоголя буде неповною без розгляду його життя і творчості у зворотному її вигляді: «Україна і Гоголь», яка дає можливість подивитися на письменника і його твори з позицій читача, глядача, митця і відповісти на запитання: «А чи він залишився у пам'яті українців після смерті, чи знаходяться у вжитку його твори?».

Навіки з Україною

І тут слід зауважити, що багато чого в цьому плані залежало від митців, майстерності перекладачів творінь письменника і від інтерпретації, здійсненої режисерами, акторами гоголівських образів на сцені чи в кіно. Інколи на характер сприйняття творів письменника впливав історичний час, який вимагав нового прочитання, підсилення якихсь гоголівських тверджень, які були актуальними для певного часу. Так, композитор П. Сокальський свою оперу «Облога Дубна», написану на основі гоголівського «Тараса Бульби» в час заборони української мови (1876–1878 рр.) вирішив писати лібрето українською мовою, бо вважав, що сюжет «добре може бути трактований тільки на малоросійському тексті та на рідних малоросійських піснях. Поза цим елементом буде фальш, підробка, фальшивий тон» (Сокальський, № 38 451). Проте його змусили подати російський варіант лібрето. Композитор згадував:

«Я продумав кожну деталь. Навіть справжні слова Гоголя часто збережені і сам стиль лібрето підігнаний під дух мови гоголівського «Тараса Бульби». Я прагнув відповідності музики та лібрето у загальному тоні та в деталях» (Сокальський, № 38617).

Самойленко Т. В.

Композитор П. Сокальський надав деяким сценам соціально-політичного звучання. Так, звертаючись до знаменитої клятви Тараса Бульби і переробляючи її в аріозо у супроводі хору, композитор опускав деякі слова, зокрема, «Нет, братцы, так любить, как русская душа, – ... Нет, так любить никто не может», а також інші подібні висловлювання, але залишив слова, що торкалися мови, бо на той час вони звучали актуально і нагадували слухачам залу, що вони адресувалися тим українцям, які зрадили рідній мові та й самій Вітчизні. І далі від зради про рідну мову П. Сокальський переносить увагу на зраду Андрія Батьківщині. Це поєднання мало соціально-політичне звучання (Самойленко, 2018). Тож цей музичний твір розширював соціальну загально-українську проблематику і загострював її актуальність.

Повість Гоголя «Тарас Бульба» продовжувала жити і в однойменній опері М. Лисенка та п'єсах М. Старицького, К. Ванченка-Писанецького, перших постановках М. Садовського «Ревізор» українською мовою, у кіносценарії О. Довженка. І кожен із авторів враховував історичний час, робив твір актуальним і для своєї епохи.

Інколи самі виконавці тих чи інших ролей вносили зміни в трактування тієї чи іншої теми, враховуючи соціальні обставини. Так, усі оперні співачки трактували образ матері Насті, слідуючи гоголівському тексту про трагічну ситуацію прощання матері з синами. Глибоко передавала свої материнські почуття відома співачка Лариса Руденко. «Тужливо звучить аріозо «Хто одніме в мене діти». Це справжній виконавчий шедевр артистки. Немов горлиця припадала вона до своїх змужнілих синів-соколят. Ця сцена, виконана з великою майстерністю, вражала умінням Л. Руденко своїм голосом передати і печаль, і розлуку, і відчай.

Одного разу артисти, спостерігаючи за емоційною грою Л. Руденко, побачили, як у неї підкосилися ноги, збліднуло чоло і вона з тихим стогоном сповзла на землю. Всі перелякалися і подумали, що вона справді знепритомніла. Але це була майстерна гра» (Грисенко, 1978). Виконавець ролі Тараса Бульби Борис Гмиря зазначав, що під час сцени прощання з синами половина присутніх у залі плакала. Але і при цьому з кожним новим виконанням співачка збагачувала свій образ новими знахідками. І нарешті вона дійшла висновку, що цей образ слід подавати по-іншому. І Л. Руденко вирішує показати матір, яка пишається своїми синами, що ідуть захищати рідну землю від іноземних загарбників, твердо й урочисто промовляючи слова: «Благословляю!». І цей поворот у бік патріотичних почуттів піднімав образ Насті на більш високий п'єдестал і відповідав настроям глядачів відповідного історичного часу, бо це був час Другої Світової війни.

Л. Руденко. Речитатив та арія Насті

Як бачимо, це ще один із прикладів нового повороту в трактуванні гоголівського образу. Осмислюючи різні жанри українського мистецтва, пов'язані з творчістю М. Гоголя, можна стверджувати, що українські митці вміли яскраво, оригінально демонструвати свої знахідки в ліпленні тих чи інших образів, які запам'ятовувалися глядачам: це і Пацюк Миколи Яковченка, Тарас Бульба Богдана Ступки і його ж Афанасій Іванович, створений у виставі «Старосвітські поміщики», у якій роль Пульхерії Іванівни надзвичайно колоритно, яскраво зіграла Л. Ахеджакова в театрі імені І. Франка та багато інших.

А скільки оригінальних знахідок в образотворчому мистецтві демонструють сучасні художники Сергій Адамович, Андрій Говда, Михайло Дерегус, Василь Лопата, Сергій Новиков, Сергій Якутович, скульптор Дмитро Коршунов та інші. Перегорнемо сторінки нашої енциклопедії «Микола Гоголь і Україна» (2018), де зібрані вони воедино, і ви переконаєтеся, що в їх виконанні твори Гоголя сприймаються по-сучасному, змушують думати і співвідносити свої висновки уже з новою епохою, торкаючись як того позитивного, що проповідував Гоголь, так і негативного, з яким він боровся. Слід зауважити, що з усіх письменників, до творчості яких зверталися українські митці, після Тараса Шевченка був Микола Гоголь.

Творчість Гоголя в Україні в усі часи супроводжувала її громадян, які знаходили в книгах письменника те, що спонукало їх жити і діяти. Твори

Самойленко Т. В.

письменника завжди читали в Україні як в оригіналі, так і в перекладах українською, що вперше з'явилися ще в 50-х роках ХІХ ст. І часто цей переклад відіграв важливу соціальну роль. Так, повість «Тарас Бульба» для читачів Західної України, яка теж перебувала у національній залежності від інших держав, сприяла утвердженню національної свідомості.

Але, говорячи про різні епізоди трактовки гоголівських образів в українському контексті, доречно нагадати і слова Юрія Барабаша про те, що суть Гоголевого українства, предмет нашої національної гордості, полягає не в «реєстрації чи наліпці, не в тому, щоб будь-що запихати письменника в нашу національну торбу, а в усвідомленні того, що геній, народжений і зрощений українським ґрунтом, живлений його соками, вийшов у простір світової літератури» (Нові гоголезнавчі студії, 2007, с. 10-11). Слід врахувати і те, що М. Гоголь у силу особистісних обставин інколи переробляв свої твори, зокрема «Тараса Бульбу» і заміняв поняття «Україна», «український» на «русский», хоча деякі дослідники стверджують, що Гоголь вкладав у поняття «русский» зміст, що йшов від слова «Русь». Але таких випадків у творчості письменника небагато та й невідомо, хто замінював слова – Гоголь чи М. Прокопович, який готував його твори до видання.

Тарас з синами.

Худ. В. Лопата

Майська ніч, або Утоплена.
Худ. А. Говда

Портрет Гоголя.
Худ. С. Якутович

Самойленко Т. В.

Скульптури гоголівських персонажів Миргороді

Скульпт. Д. Коршунов і В. Голубов

Гоголь дав можливість світові через його твори пізнати вільну Україну з її «вечорами на хуторі біля Диканьки» та славною героїчною історією, народними піснями, легендами, веселим гумором. Та й не менше цікавого пізнав читач у «Миргороді», наповненого специфічним українським життям його обивателів та «старосвітських поміщиків», яких автор зобразив з легким гумором. Не менше повчального знайдеться для кожного, хто познайомиться з «Ревізором» чи «Мертвими душами» та іншими творами письменника, зокрема на релігійну тематику.

Таким чином, різнобарв'я прикладів проявів українства у зв'язку з життям і творчістю Миколи Гоголя дає право зробити висновок, що письменник у свій час і в подальшому житті українського народу продовжував залишатися з Україною, стверджуючи у своїй «Авторській сповіді», що він думав над тим, як духовно підняти свій народ, а тому творив «для щастя багатьох», намагався зробити їх «істинними християнами» і довести, що він був «також громадянин землі своєї і хотів служити їй». Гоголь залишився в історії нації Великим Українцем і заслуговує на те, щоб його твори продовжували жити у різних мистецьких проявах, і щоб їх читали і сьогоденні покоління, сприймаючи їх з достоїнством і розумінням, бо в них закладені його глибокі думки, що спонукають до роздумів та дій з тим негативним, про що він писав і що залишилося ще жити в нашому середовищі.

Самойленко Т. В.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гоголь Н.В. Повне зібрання творів в 14 томах. М: Изд-во АН ССРСР, 1937–1952.
2. Грисенко Л. Лариса Руденко. Київ: Мистецтво, 1978. 53 с.
3. Дунин А.А. Спогади про Гоголя. *Исторический вестник*, 1913, т. 131. № 2 с. 500–505.
4. Записка Галагана про Гоголя в Римі. *Пам'ятки культури*. Нові відкриття: щорічник 1984. Л., 1986. С. 65–68.
5. Липа Ю.І. Бій за українську літературу. Варшава, 1935. 153 с.
6. Максимович М. Об историческом романе г. Кулиша «Черная Рада» 1857 г. *Русская Беседа*. 1858. № 1. С. 13-27.
7. Мандельштам І. Про характер гоголівського стилю. Гельсінгфорс, 1902. С. 202.
8. *Нові гоголезнавчі студії*. Ніжин, 2007. Випуск 5 (16). С. 10–11.
9. *Русская старина*. 1902. № 1. С. 85–86.
10. Самойленко Г.В. Микола Гоголь і Україна. Енциклопедія. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2020. 696 с.
11. Самойленко Г.В. Повість Миколи Гоголя «Тарас Бульба» в українському текстологічному, соціологічному та мистецькому вимірах. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2018. 261 с.
12. Сокальський П. Малоросійська національність поруч з польською. Інститут рукопису НБУ ім. В. Вернадського. Архів П. Сокальського. Ф. 1. № 38 451; 38617.
13. Українство на літературних позвах з Московщиною: культурологічні трактати. Львів, 1998. С. 86.
14. Яременко О. Чи М. Гоголь був наш? *Літературно-науковий вісник* 1922. Том 78. С.45.

ЗМІСТ

<i>Гоголь – гордість Ніжина і наша слава</i>	<i>3</i>
<i>Микола Гоголь у Ніжинській вищій школі</i>	<i>6</i>
<i>Дитячі роки Миколи Гоголя</i>	<i>20</i>
<i>Ніжин часів Миколи Гоголя</i>	<i>25</i>
<i>Гімназія вищих наук князя Безбородька</i>	<i>34</i>
<i>Художні заняття Гоголя-гімназиста</i>	<i>49</i>
<i>Літературна діяльність гімназистів</i>	<i>60</i>
<i>Літературна творчість Миколи Гоголя</i>	<i>62</i>
<i>Останній рік навчання Гоголя. «Справа про вільнодумство»</i>	<i>67</i>
<i>Спадщина М. Гоголя в дослідженнях ніжинців</i>	<i>85</i>
<i>Українськість Гоголя</i>	<i>93</i>

Науково-популярне видання

Самойленко Григорій Васильович

НАВІКИ З УКРАЇНОЮ
до 215 річниці Миколи Гоголя

Технічний редактор – І. П. Борис
Верстка, макетування – В. М. Косяк
Видання друкується за авторським редагуванням

Підписано до друку
Гарнітура Modern
Замовлення №

Формат 70x100/16
Обл.-вид. арк. 7,67
Ум. друк. арк. 8,61

Папір офсетний
Тираж 100 пр.

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя.
м. Ніжин, вул. Воздвиженська, 3/а
(04631)7-19-72
E-mail: vidavn_ndu@ukr.net
www.ndu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2137 від 29.03.05 р.